

Úvod

1 Augusto Boal	11
1.1 Působení v exilu	12
1.2 Návrat do Brazílie	13
2 Divadlo utlačovaných	14
3 Divadlo fórum	20
3.1 Cíl a obsah	21
3.2 Pravidla divadla fórum	21
3.3 Joker	22
3.4 Herci	23
3.5 Diváci	23
3.6 Průběh divadla fórum	24
4 Klíč - centrum sociálních služeb Olomouc.....	25
4.1 Chráněné bydlení Domov.....	26
5 Zátěžové situace u osob s mentálním postižením.....	29
5.1 Problémové situace.....	30
5.2 Konfliktní sociální situace.....	30
5.3 Aktivní sociální učení.....	31
6 Vymezení osob	32
6.1 Mentální retardace.....	33
6.2 Klasifikace mentální retardace.....	34
6.2.1 Lehká mentální retardace.....	34
6.2.2 Středně těžká mentální retardace.....	36
II. PRAKTICKÁ ČÁST.....	37
7 Projekt divadla fórum.....	38
7.1 Vymezení pojmů.....	38

7.2 Přípravná fáze.....	39
7.2.1 Seznámení zaměstnanců Klíče s DF.....	40
7.2.1 Seznámení klientů s DF a projektem	42
7.2.2 Herci	45
7.2.3 Výběr témat a tvoření scénářů	46
7.3 Realizační fáze.....	48
7.3.1 Příprava a nácvik inscenací divadla fórum.....	48
7.3.2 Realizace inscenací.....	50
7.3.2.1 Dílna DF „Kýbl“	52
7.3.2.2 Dílna DF „Ostrý nůž“	54
7.3.2.3 Dílna DF „Žárovka“	56
7.3.2.4 Dílna DF „Dealer“	58
7.4 Výzkumná fáze	59
7.4.1 Cíl výzkumné fáze.....	60
7.4.2 Hypotetické výroky.....	60
7.4.3 Charakteristika výzkumného vzorku	61
8 Kvalitativní výzkum	61
8.1 Ohniskové skupiny.....	62
8.1.1 Průběh ohniskových skupin	63
8.1.1.1 Ohnisková skupina – KÝBL.....	64
8.1.1.2 Ohnisková skupina – OSTRÝ NŮŽ.....	65
8.1.1.3 Ohnisková skupina – ŽÁROVKA.....	66
8.1.1.4 Ohnisková skupina – DEALER.....	67
9 Kvantitativní výzkum.....	68
10 Diskuze.....	80
Použitá literatura.....	84
Seznam příloh.....	87

Úvod

„Divadlo je druhém poznávání, také by mělo a mohlo být prostředkem k přetváření společnosti. Divadlo nám pomůže naši budoucnost vytvářet lépe než na ni pouze čekat.“ (Augusto Boal)

Autorky diplomové práce si zvolily za cíl zjistit, zda je možné realizovat divadlo fórum s klienty s lehkou a středně těžkou mentální retardací. Autorky se již 5 let věnují práci s lidmi s mentálním postižením v Klíči – centru sociálních služeb Olomouc (dále jen CSS Klíč). Jsou součástí týmu Divadla MY – divadla herců s handicapem, působící při CSS Klíč. Při aktivitách v divadle využívají prostředků a metod teatroterapie a dramaterapie. V rámci svého studia se seznámily s filozofií DF a také se aktivně zúčastnili v roce 2008 Festivalu DF, pořádaným studenty JAMU v Brně.

Tyto zkušenosti je inspirovaly v další práci s klienty z CSS Klíč, kteří využívají službu Chráněného bydlení Domov. Jedním z cílů této služby je rozvoj schopností, dovedností a znalostí klientů a také co nejvyšší možná míra soběstačnosti a nezávislosti na službě. Klienti této služby se často setkávají ve svém běžném životě s různými zátěžovými, krizovými, konfliktními situacemi, které neví, jak řešit. Autorky se rozhodly pro experiment, využít DF a spolu s klienty hledat možná řešení právě z těchto situací. Tato práce si dává za cíl zjistit, zda lze realizovat divadlo fórum s klienty z chráněného bydlení Domov a za jakých podmínek. Práce může být v případě osvědčení, že je realizace za určitých podmínek možná, inspirací kolegům z CSS Klíč případně dalším zařízením věnujícím se lidem s mentálním postižením.

V teoretické části práce čtenáře autorky seznamují se zakladatelem DF Augustem Boalem, jeho metodami a technikami práce a jeho druhy divadel. Čtenář se doví více o divadle utlačovaných a v další kapitole se pak hlouběji autorky zaměřují na DF. Dále popisují zařízení CSS Klíč a oddělení chráněného bydlení

Domov, jehož uživatelé jsou hlavními aktéry projektu DF. Poté přibližují klienty s jejich specifiky, kteří jsou zapojeni do projektu. Následuje náhled na zátěžové situace u lidí s mentálním postižením a jako možná prevence je zde uvedeno aktivní sociální učení.

Praktická část je rozdělena do tří základních fází. Přípravné, realizační a výzkumné. V těchto kapitolách je přiblížen celý proces realizace divadla fórum s klienty z chráněného bydlení Domov (dále jen Domov). První podkapitola vyjasňuje pro lepší orientaci pojmy používané v dalším textu. Následující podkapitoly konkrétněji popisují jednotlivé fáze projektu divadla fórum (dále jen DF) a jsou ještě dále členěny do podbodů věnovaných jednotlivým dílčím problémům tak, aby ozřejmily celý postup a průběh výzkumu.

I. TEORETICKÁ ČÁST

Předmětem této práce je přiblížit osobnost Augusto Boala a jeho odkaz pro společnost. Práce seznamuje s pojmy divadla fórum jako s jedním z technik divadla utlačovaných. Dává stručný přehled o pravidlech, postavách a technikách divadla fórum.

V následujících kapitolách přibližuje Klíč CSS Olomouc a jeho služby, definuje cílovou skupinu tohoto zařízení a specifikuje mentální retardaci, úžeji pak lehkou a středně těžkou mentální retardaci. V této části také zmiňuje aktivní sociální učení, jako jednu z možných metod rozvíjející sociální dovednosti.

1 Augusto Boal

Divadlo forum založil brazilský divadelní teoretik, experimentátor, režisér a dramatik Augusto Boal.

Narodil se v Rio de Janeiru v Brazílii v roce 1931. Vystudoval chemii, ale nikdy se ji nevěnoval a začal studovat divadelní vědu na univerzitě v New Yorku. Po jeho návratu se stal režisérem a scénáristou Teatro de Arena, které prošlo několika fázemi. Nejprve přepracovával a dramatizoval hry B. Brechta, J. Steinbecka. Nejvíce byl však inspirován K. Stanislavským.

Snažil se tato díla aplikovat na problémy lidí, žijících v Brazílii. Začal vytvářet vlastní divadelní hry, ve kterých poukazoval na sociální útlak, chudobu, rasismus. Po skončení divadelních her vždy následovaly často bouřlivé a silné diskuse, které vedly Augusta Boala k zamyšlení nad situací v Brazílii. Politická situace se však velmi rychle zhoršovala, Teatro de Arena procházelo nejen tvrdou cenzurou, ale taky agresí armády. Čím více se zhoršovala cenzura a diktatura, tím více se bouřili tehdejší umělci a přitvrдили na tématech svých divadelních her a jiných aktivitách. To vyvrcholilo v roce 1968, kdy Teatro de Arena vyhlásilo stávkou a zorganizovalo Feira Paulista de Opinião (Boj názorů v São Paulo), což byl otevřený boj proti všem zákazům a cenzurám. Boal byl zatčen a uvězněn na čtvrt roku za boje proti Brazílii. Poté byl poslán do exilu.

1.1 Působení v exilu

Augusto Boal cestoval se svým divadelním sborem po Argentíně, Peru, Mexiku i USA.

V roce 1973 odešel Boal do Peru, kde se věnoval lidem, trpícím negramotností, což bylo asi 35 procent populace.

Hlavním předmětem projektu bylo rozvíjet gramotnost:

- V úředním španělském jazyce,
- v prvním jazyce účastníka,

- v rozmezí „uměleckého“ jazyka.

Boal vypracoval projekt ALFIN, při kterém ho nejvíc ovlivnil Paolo Freire, který byl autorem knihy *Pedagogiky utlačovaných*. (Babbege, 2004)

Boal uvedl: „*Paulo Freire vynalezl metodu, svou metodu, naši metodu, která učí negramotné, že jsou navýsost gramotní v jazyce života, práce, utrpení, boje a že jediné, co se potřebují naučit, je, jak převést do znaků na papíře to, co už z každodenního života znají. Po vzoru Sokrata Paolo Freire pomáhá lidem, aby sami objevili to, co již v sobě nesou. V tomto procesu se učí žák stejně jako učitel. Naučil jsem rolníka, jak napsat slovo pluh a on mne jej naučil používat. Naučit něčemu někoho. je možné pouze tak, že on nás naučí něco na oplátku. Učení je dialog a stejně jako všechny mezilidské vztahy by měly být dialogem mezi muži a ženami, černými i bílými, mezi jednou společenskou třídou s druhou a mezi jednotlivými zeměmi.*“ (Boal, 1998, s. 189)

V exilu napsal svou první knihu *The Theatre of the Oppressed* (Divadlo utlačovaných).

V roce 1976 odešel do Evropy, kde pobýval v Portugalsku v Lisabonu a později ve Francii. V Paříži v roce 1978 založil své Divadlo utlačovaných a také několik svých center, například Centre du Théâtre de l'Opprimé – CTO (Centrum divadla utlačovaných). V roce 1986 uspořádal v Paříži Mezinárodní festival Divadla utlačovaných. V Evropě se jeho původně revoluční myšlenka zúžila především na svobodu individua.

1.2 Návrat do Brazílie

Vzhledem k tomu, že se politická situace zlepšila, vrátil se zpět do Brazílie. Byl vyzván, aby prezentoval svou práci v zahraničí, připravil krátké divadelní hry pro děti ze slumů, zaměřené převážně na drogy, incest, sexuální násilí, a podobné sociálně patologické jevy. Tento projekt však trvalo pouze několik měsícům než došlo opět

ke změně vlády, která Boalovu činnost nepodporovala. (*Babbage, 2004*)

Jeho metody a techniky jsou dnes realizovány po celém světě, v mnoha městech fungují Centra divadla utlačovaných.

Augusto Boal zemřel 2. května 2009 v Rio de Janeiru na dýchací selhání po dlouhém boji proti leukémii. (*Dostupné na World Wide Web: http://en.wikipedia.org/wiki/Augusto_Boal#Back_in_Brazil, cit. 10. 1. 2009*)

2 Divadlo utlačovaných

„Divadlo utlačovaných je specifická divadelní koncepce, která využívá principů lidového a kolektivního divadla k zobrazení všech možných forem útlaku. V rámci společné tvorby publika a herecké skupiny se pokouší odhalit různé formy utlačování a hledat mechanismy odporu proti útlaku. Tato koncepce disponuje řadou technik a forem, které otevírají prostor pro aktivní účast obecnstva na divadelním dění.“ (Macková, 2002, s. 31)

„Boalovým cílem je klást sociální otázky, zabývat se křiklavými rozpory a konflikty ve své zemi a pomocí divadelních technik vést k jejich možnému překonání. Nevede pouze k samostatnému myšlení, dává praktickou zkušenost nutnou k překonání útlaku. Základem divadla utlačovaných není vychovat publikum, zahrnuje spíše proces společného učení. Veškeré techniky jsou cestou ke stimulaci debaty, k uvedení lidí do problematiky daného tématu.

Boal ve své práci vychází z lidového divadla, které nechápe jako folklórní typ, ale jako divadlo, které vidí svět z perspektivy lidu, to znamená v neustálé změně. Lidé mohou svou skutečnost změnit. Tím, že se jim ukáže, že je tato změna možná, chce Boal podnítit lidi k aktivitě.“ (Čermáková, I. 1999, s. 5)

Základním principem Divadla utlačovaných je vstupování a zasahování diváků do dramatizovaných situací. Boal používá pro tento typ diváků termín „spect-actors“. Cílem je změnit pasivního diváka v diváka aktivního, řešit jeho problémy a konflikty jak vnitřní tak vnější pomocí divadelních technik a dovést diváka k překonání útlaku. Základní zásadou Boala bylo: „kde je útlak, tam musí být odstraněn.“

Divadla utlačovaných v Latinské Americe a v Evropě bylo dle Augusta Boala značně rozdílné: „V Latinské Americe jsem hodně pracoval s Divadlem forum, ale zcela zřídka jsem přitom řešil psychologické problémy. Zabíraly tam konkrétní věci, např. proč je nedostatek vody v určité oblasti, proč ještě nebylo zde nebo onde položeno vodovodní potrubí? Kdo tomu brání nebo kdo to

neprosazuje? Jaké finanční zájmy jsou ve hře? Zde v Evropě, a to mám na mysli především mé zkušenosti ze Švédska, se vyskytují spíše problémy lidských vztahů, pocit osamocení, život úzkosti, zkrátka problémy konzumní společnosti, které nahlodávají jednotlivce, až jej zcela rozloží.“ (Hendl, 1983, s. 55)

Divadlo utlačovaných prošlo během několika let obrovským vývojem, Augusto Boal vypracoval techniky, které se v průběhu tvorby vzájemně ovlivňovaly a doplňovaly.

Divadlo propagandy

Divadelní představení, jehož cílem bylo divákům vysvětlit aktuální události, které se jich jako občanů týkaly. Augusto Boal chtěl představeními pobídnout diváky k aktivitě a ať nejsou lhostejní k situaci v jejich zemi. (Čermáková, I. 1999)

Didaktické divadlo

Didaktické divadlo by se dalo nazvat divadlem osvěty. Cílem bylo divákům vysvětlit abstraktní pojmy a to zpravidla jasným a jednoduchým způsobem. (Čermáková, I. 1999)

Využití folklóru

Augusto Boal byl přesvědčen, že v tradičních lidových zvycích a tancích a písních je skryta revoluční myšlenka. Proto je využíval ve svých divadelních představeních buď zcela tradičně a nebo je upravoval, přinášel do nich politická a jiná aktuální témata. Herci improvizovali na jednotlivá témata, čímž zaujali kolemjdoucí diváky, kteří děj komentovali a nebo do něj přímo vstupovali. (Čermáková, I. 1999)

Koláž

V této technice se poprvé objevuje postava tzv. jokera. Diváci jsou však stále pouze diváky, kteří zatím nijak děj neovlivňují. Koláž je divadelní představení, které má podobu soudního přelíčení. Diváci zde mají možnost projevit svůj názor na dané téma. (*Čermáková, I. 1999*)

Novinové divadlo

Novinové divadlo je první technikou, kde se diváci dostávají na úroveň herce a začínají se aktivně projevovat. Cílem tohoto divadla je odhalit pravdu sdělovacích prostředků. Hlavní technika novinového divadla je vyjmutí jednotlivé zprávy z kontextu a sestavení nového textu, se kterým se pak pracuje. Augusto Boal využíval následujících technik:

- Jednoduché čtení,
- Doplnující čtení,
- Rytmické čtení,
- Pantomimické čtení,
- Pointové čtení
- Čtení s vazbou,
- Historizující čtení
- Zkonkrétnělé čtení,
- Čtení v kontextu. (*Hendl, J. 1983*)

Divadlo šifry

Slouží k veřejnému ukázání politického mínění pomocí textu, který je kódován a to tak, aniž by došlo k represím. (*Čermáková, I. 1999*)

Neviditelné divadlo

Další technikou je Neviditelné divadlo, při kterém si diváci neuvědomují, že jsou diváci a aktéři zároveň. Neviditelné divadlo se odehrává kdekoli na veřejnosti, na ulici, na zastávce autobusu, v obchodě, nemá jeviště ani hlediště. Jeho obrazy jsou reálné. Představení musí být profesionálně připraveno a zahráno. Herci musí být přesvědčivý, autentičtí a připraveni improvizovat. Herci navozují rozhovory s diváky na dané téma scény a vtahují je tak do děje. Mimo místo činu stojí pozorovatelé, kteří mají za úkol sledovat celou akci, reakce kolemjdoucích. Tito diváci by se nikdy neměli dovědět, že šlo pouze o divadelní představení, ale měli by si myslet, že si zažili reálnou situaci. Herci musí divadelní představení ukončit kladně, pokud tak neučiní sami diváci. (*Hendl, J.1983*)

Divadlo – fotoromán

Tato technika je podobná didaktickému divadlu, kdy herci čtou divákům texty z Rétorománu z komiksu a nebo časopisu a vyzývají diváky, aby jej scénicky ztvárnili. Poté jim herci fotoromán ukážou a dojde ke konfrontaci. Ukazuje, jak mohou někdy komiksy a časopisy informace zkreslovat a neodhalit pravou realitu. (*Čermáková, I. 1999*)

Divadlo soch

V divadle soch nesmí divák mluvit a svůj názor projevuje pouze držením těla a vytvořením nějakého obrazu. Postavuje herce do různých sousoší, tvaruje je i jejich obličeje. Ostatní diskutují, zda jsou s obrazy spokojeni dovedou tak obraz do tvaru, až jej všichni diváci akceptují. To znamená, že první obraz je realita, a jednotlivé obrazy projdou cestou až k ideálu.

Divadlo – mýtus

„Tato technika poukazuje na původ a způsob zneužívání různých pohádek, legend, pověr a mýtů.“ (Čermáková, I. 1999, s. 6)

Odhalení sociální masky

V této technice využívá Augusto Boal prvků sociodramatu, kde se snaží odhalit sociální masku. Využívá zde především improvizace. (Čermáková, I. 1999)

Divadlo fórum

Této technice se budou autorky věnovat podrobněji v následující kapitole.

Legislativní divadlo

V roce 1992 byl Augusto Boal zvolen do rady města Rio de Janeiro, čehož využil a propojil tak legislativu s divadlem. Dal tak příležitost obyvatelům, aby prostřednictvím technik divadla forum navrhovali sami zákony. Vzniklo Legislativní divadlo, které mělo mimo jiné za úkol taky zvýšit informovanost slabších o politickém dění, ukázat jim cestu, jak je možné se bránit a případně i situaci změnit. Vydal se se svými kolegy přímo mezi lid, kam se nikdy zákonodárci nedostali, tudíž ani neznají jejich životní podmínky a potřeby. Tyto návrhy pak přednášel v parlamentu.

Základem legislativního divadla bylo několik skupin obyvatel různých částí Rio de Janeiro, mimo jiné i obyvatelé nejchudších částí . favel. Často se jednalo o obyvatele, kteří nikdy divadlo nehráli nebo dokonce ani neviděli. Tyto skupinky vypracovávaly divadelní představení na téma z jejich životů. Poté následovaly diskuse a představení pro veřejnost. Návrhy pak předávali Boalovi, který s nimi vystupoval v parlamentu. Nejčastěji řešená témata byla chudoba a fyzické násilí. V roce 1996 skončil Augustu Boalovi mandát, ale

skupiny legislativního divadla využívali této metody nadále. (*Boal, A. 1998*)

Duha touhy

Augusto Boal zde využívá své spolupráce s Paolem Freirem a vychází zejména z jeho pedagogiky utlačovaných. Zaměřuje se na psychické problémy a jejich odstranění pomocí divadelních prostředků. Snaží se spojit terapii a divadelní principy. Využívá zde hlavně techniky divadla fórum a divadla soch.

3 Divadlo fórum

Předchůdcem Divadla fórum byla simultánní dramaturgie. Diváci zde vymýšlejí svůj scénář a herci ho simultánně hrají. Herci pouze přehrávali nápady a názory ostatních diváků, dokud nebyli s příběhem spokojeni.

Augusto Boal pracoval s touto metodou až do chvíle, kdy měl při jednom představení v hledišti jednu velmi nespokojenou ženu s přehraným příběhem. Žena vždy děj zastavila a sdělila, jak by si situaci vyřešila. Herci přehráli představení znovu, ale žena byla pořád nespokojená. Tak se to opakovalo několikrát, až emoce ženy vygradovaly natolik, že šla sama zahrát, jak by si řešení situace představovala. Tato improvizace Boala natolik zaujala, že pozměnil pravidla a z diváků se stali spoluherci. (*Chytilová, B. 2003*)

Divadlo fórum je boalova nejpropracovanější technika divadla utlačovaných. Herci přehrávají příběh, který je společný pro skupinu diváků. Tento příběh vychází z potřeb této skupiny a měl by se každého jedince více či méně týkat. Příběh je takzvaný antimodel, kdy musí končit vždy špatně, aby diváka donutil nad tématem uvažovat a aby měl touhu na průběhu představení něco změnit a aby byli diváci se závěrem a vyřešením situace spokojeni.

Divadlo Forum se objevilo v České republice v polovině 90.let. Tato technika je využívána v mnoha zemích světa, avšak jeho průběh a pravidla se s různými zvyky liší.

Autorky popíší typ divadla forum, se kterým byly seznámeny v rámci studia na dtamaterapeutickém kurzu. Mnoho zajímavých poznatků a zkušeností získaly na Festivalu divadla forum na JAMU v Brně.

3.1 Cíl a obsah

Obsahem jsou konfliktní situace, které mohou v reálném životě diváků nastat a které se jich týkají. Diváci zasahují do děje svými náměty k řešení těchto situací a stávají se tak „spect – actors“, tedy diváky – herci. Díky divadlu fórum si může divák tyto vyzkoušet své jednání v daných situacích „nanečisto“.

3.2 Pravidla divadla fórum

Každé divadlo fórum musí mít stanovené pravidla. Autorky zmíní nejčastěji používané pravidla a taky zásady, se kterými samy přišly do kontaktu a následně je ve své práci využily.

- Příběh, který je divákům přehrán musí obsahovat konfliktní situaci, kterou budou diváci řešit.
- Pravidlo „STOP“, kdy mají diváci možnost děj zastavit a buď herce verbálně navést na řešení situace dle jejich nápadu a nebo jít situaci osobně na jeviště zahrát.
- Charakter postav musí být jasně dán, musí být pro diváky čitelný a nesmí být během hry pozměněn.
- Nesmí být použito nadpřirozené síly a nebo kouzla (například že se objeví postava, která během okamžiku celou situaci vyřeší nebo osoba s nevyléčitelnou nemocí se zázrakem uzdraví).
- Na jevišti nesmí být použito fyzické ani jiné násilí, ani sex.
- Pokud divák nechce vstoupit do role, nikdo na něj netlačí a nepřemlouvá ho.
- Agresor nesmí být vyměněn divákem.
- „Horké křeslo“: Diváci mohou využít zásady horkého křesla, kdy se mohou vybrané postavě pokládat otázky k příběhu

- „Vstup do hlavy“: Diváci mají možnost zeptat se postavy co si zrovna v daný okamžik myslí.

3.3 Joker

Joker je velice důležitá postava, svým způsobem je hlavní „moderátor“ divadla forum. Joker je zprostředkovatel mezi herci a diváky. Vede s diváky diskuse, snaží se je motivovat k zamyšlení nad danou situací, motivovat k vyzkoušení si divákova řešení. Dohlíží na dodržování správné linie příběhu a na dodržování pravidel. Naopak někdy je potřeba aby rozbouřenou situaci mezi diváky uklidnil.

Joker musí být velice vnímavý, sledovat během představení reakce diváků a umět s nimi pracovat k využití k řešení situace. Pokud je publikum pasivní, může sám příběh zastavit a vyvolat diskusi diváků. Joker nikoho do vstupování do rolí nenutí, v případě, že nikdo jít na jeviště nechce, může využít pouze simultánní dramaturgie. Po každém vstupu diváka do děje iniciuje potlesk a uzná odvalu tohoto diváka. Joker má hlavní slovo a musí poznat, kdy divadlo forum dosáhlo vrcholu a mělo by být ukončeno.

3.4 Herci

Herci musí mít přesně nastudované role a charaktery postav. Měli by být schopni tyto charaktery udržet při několikatém přehrání a být připraveni na improvizaci – reakci na diváka (v tomto případě už herce) na jevišti. Na druhou stranu musí jednat v situacích, které diváci navrhnou. Musí být připraveni na možnost divákova využití zásad „horké židle“ nebo „vstup do hlavy“ a přiměřeně v této situaci reagovat a to opět úměrně charakteru postavy.

Mezi herci je vždy takzvaný „agresor“, který je právě utlačovatelem. Tato postava nesmí být vyměněna.

Ostatní herci mohou být vystřídáni divákem několikrát během představení.

Pro lepší orientaci při střídání diváků a herců a jako prostředek pro vstupování do role a následného vystoupení z ní se užívají zástupné předměty. Tento zástupný předmět musí mít každá postava.

3.5 Diváci

Diváci sledují první přehrání příběhu. Poté jsou jokerem pobídnuti k diskusi, k projevení svého názoru na příběh. Mohou využít pravidla „STOP“ a snažit se změnit příběh buď pouze navedením herce a nebo samotným převzetím zástupného předmětu a tím i role a charakteru postavy. Diváci mohou děj vrátet zpět, navrhnout jejich vlastní řešení, dokud nebudou s ukončením situace spokojeni.

3.6 Průběh divadla fórum

Před zahájením přestavení hrají herci společně s diváky různé rozechřívací hry, které mají za úkol diváky uvolnit, vyzkoušet si pohyb po jevišti, seznámit diváky s herci, snaží se získat cit pro rytmus a pohyb. Používá techniky pro zdokonalení smyslového vnímání a nejčastěji čerpá rozechřívací hry dle B.Brechta a K. Stanislavského. Těmito technikami se taky posiluje dynamika skupiny.

Boal dělí tyto techniky do čtyř kategorií:

1. kategorie: „Cit, čeho se dotýkáš“ – probudit pohyb, rovnováhu a dotyk,
2. kategorie: „poslouchat to, co slyšíme“ – naučit se přijímat tóny, rytmy,
3. kategorie: „probuzení rozdílných smyslů“ – procvičovat smysly bez zapojení zraku,
4. kategorie: „uhodni, co vidíš“ – neverbální komunikace.
(Hendl, J. 1983)

Po rozechřátí se přehraje celý příběh. Příběh končí špatně anebo ve velice vypjaté situaci, aby byl divák donucen přemýšlet nad daným

tématem. Na scénu nastoupí joker, který diskutuje s diváky o představení, které viděli, co se jim tam líbilo a nelíbilo, jak na ně jisté situace působily, co by rádi změnily. Snaží se diváky co nejvíc zaktivizovat, seznámí diváky s pravidly divadla fórum. Poté se děj přehrává znovu a diváci už mají možnost děj zastavovat a vstupovat do něj. Joker příběh vrací do místa, kam si divák přeje a neustále diskutovat s diváky, zda jsou s navrhovanými tématy spokojeni. Publikum by mělo vždy ocenit snahu a odvahu diváka potleskem. Divadlo fórum tímto způsobem probíhá tak dlouho, dokud se diváci nedopracují k výsledku, se kterým jsou spokojeni. Poté následuje závěrečná diskuse, kde všichni aktéři shrnou své postřehy a pocity.

4 Klíč - centrum sociálních služeb Olomouc

V této kapitole autorky popisují zařízení, jehož sociálních služeb využívají klienti, kteří se zapojili do jejich projektu. Klíč - centrum sociálních služeb Olomouc (dále jen Klíč) je organizace, která otevírá dveře do světa možností lidem s mentálním postižením. Toto zařízení je nakloněno alternativám, novým trendům v přístupech ve vzdělávání lidí s mentálním postižením. Mezi priority Klíče patří vést klienty k co největší samostatnosti, zapojení do aktivit, které směřují k vedení běžného způsobu života a maximální míře nezávislosti. Klíč vytváří příležitosti k tomu, aby jeho klienti mohli uplatňovat vlastní vůli a jednat na základě vlastního rozhodnutí. Klientelu tvoří mladší děti, starší děti, dorost, mladí dospělí a dospělí s mentálním postižením, s vícenásobným postižením v kombinaci s postižením mentálním a poruchami autistického spektra.

Posláním Klíče je prostřednictvím sociálních služeb poskytovat lidem s mentálním nebo vícenásobným postižením individuální podporu ve spokojeném zvládnutí života a nalézání možností osobní realizace. Služby jsou poskytovány ve spolupráci s rodinou či přirozeným sociálním zázemím klienta formou denního stacionáře, týdenního stacionáře, domova pro osoby se zdravotním postižením a chráněného bydlení. (*Dostupné na World Wide Web: <http://www.klic-css.cz/onas/>, cit. 10. 1. 2009*)

Jelikož autorky ve svém projektu spolupracují se skupinou klientů, kteří využívají služeb Chráněného bydlení Domov, soustředí se tedy v bližším popisu právě na tento typ služby.

4.1 Chráněné bydlení Domov

Zařízení tohoto typu zahájilo provoz v roce 1998. Tvoří jedno z oddělení Klíče – centra sociálních služeb Olomouc. Domov je oddělení celoročního pobytu pro dospělé. Posláním je prostřednictvím individuálně poskytovaných sociálních služeb umožnit lidem s

mentálním postižením, popř. s přidruženým tělesným postižením využívat vlastní schopnosti a dovednosti k osobní realizaci a vedení plnohodnotného života srovnatelného se životem jejich vrstevníků.

„Obsahem služby je:

- *poskytování trvalého ubytování,*
- *poskytování stravy nebo pomoc při jejím zajištění,*
- *pomoc při zajištění chodu domácnosti,*
- *poskytování výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti,*
- *zprostředkování kontaktu se společenským prostředím,*
- *poskytování sociálně terapeutických činností,*
- *pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí.*

Cíle sociálních služeb poskytovaných Domovem

- *optimální rozvoj osobnosti klienta s přihlédnutím k možnostem daným typem a stupněm jeho postižení, věkovým a charakterovým zvláštnostem*
- *dosažení co nejvyšší míry soběstačnosti klienta a jeho nezávislosti na službě*
- *rozvoj schopností, dovedností a znalostí klienta*
- *zachování či rozvoj přirozené vztahové sítě klienta*
- *setrvání klienta v místním společenství.*“

(Dostupné na World Wide Web: <http://www.klic-css.cz/domov/>, cit. 10. 1. 2009)

Tato služba je určena dospělým osobám s lehkým a středně těžkým stupněm mentálního postižení, popř. s přidruženým tělesným či sluchovým postižením. Zájemci o tuto službu přicházejí převážně z rodiny nebo z jiných rezidenčních zařízení. Klientům této služby je poskytována pomoc popřípadě podpora při zvládání běžných úkonů péče o vlastní osobu, v péči o domácnost, vyřízení osobních

záležitostí, nakupování, návštěvě společenských událostí, zajištění přiměřeného vzdělávání nebo pracovního uplatnění. Klientům je poskytována podpora při uplatňování práv a obstarávání osobních záležitostí (komunikace, plánování života, orientace v čase). *(Dostupné na World Wide Web: <http://www.klic-css.cz/domov/>, cit. 10. 1. 2009)*

Předpokladem přijetí je schopnost osoby zvládnout s podporou nebo částečnou podporou základní sebeobslužné dovednosti. Dalším kritériem jsou schopnosti osoby učit se základním dovednostem v oblasti péče o bytovou jednotku, společné prostory a zahradu. Důležitým přijímacím hlediskem je také schopnost osoby vyjádřit jakoukoliv formou svůj názor, přání a potřeby a taktéž schopnost komunikace s okolím. Úroveň rozumových schopností a psychických vlastností umožňující další rozvoj přijímaných osob. V neposlední řadě by také tyto osoby měly zvládat a respektovat soužití v komunitě.

Služba není určena osobám, které vzhledem ke svému zdravotnímu stavu vyžadují poskytování ústavní péče ve zdravotnickém zařízení. Dále pak osoby, které trpí infekční hepatitidou, epilepsií (GM), popřípadě lidé s nestabilizovanou duševní nemocí nebo závislostí na návykových látkách nemohou být přijaty do chráněného bydlení. Agresivní a autoagresivní chování a sklony k trestné činnosti jsou dalšími důvody k nepřijetí klienta na chráněné bydlení. *(Dostupné na World Wide Web: <http://www.klic-css.cz/domov/>, cit. 10. 1. 2009)*

Zařízení je součástí běžné zástavby a uvnitř najdete všechny základní znaky běžného bytu a jeho provozu. Budova je koncipována jako jednopatrový rodinný dům s deseti bytovými jednotkami. Maximální počet klientů, kteří mohou využívat ubytovacích a dalších služeb, je šestnáct. Nachází se zde čtyři bytové jednotky jednolůžkové, šest bytových jednotek je dvoulůžkových. Každá bytová jednotka má obytný pokoj s vlastním sociálním zázemím, předsíní s úložnými prostory. Součástí obytného pokoje každé bytové

jednoty je kuchyňský kout. Volný čas mohou klienti trávit ve dvou klubovnách, dále pro tyto účely slouží hobby místnost nebo terasa a velká zahrada. Součástí zařízení jsou také společná jídelna, kuchyň, a obývací pokoj tzv. společenská místnost.

Na Domově mají klienti možnost podpory od zaměstnanců na pozici pracovníků v sociálních službách, kteří zde fungují v třísměnném provozu. Tito pracovníci poskytují uživatelům službu tzv. patrona. Patron dává uživateli podporu ve vyřizování osobních záležitostí, v oblasti mezilidských a partnerských vztahů, je zodpovědný za tvorbu a realizaci projektu osobního rozvoje klienta.

V krajském městě můžou klienti chráněného bydlení využívat služeb oddělení denního pobytu pro dospělé v rámci téhož zařízení. Zde mohou klienti navštěvovat pracovní terapeutické dílny – textilní, keramickou, dřevařskou, košíkářskou a dílnu, kde se vyrábějí svíčky. V Olomouci dále nabízí neziskové organizace navazující služby, jako jsou například Agentura podporovaného zaměstnávání či osobní asistence, které poskytuje Středisko podpory integrace SPOLU.

Chráněné bydlení pomáhá lidem s postižením žít běžným způsobem života, poskytuje prostor k přiměřenému sebeuplatnění a získávání sebedůvěry. Zařízení respektuje princip práva klienta na přiměřené riziko. Míra podpory, která je klientům v zařízení poskytována vychází z individuálních potřeb uživatelů a jejich osobních cílů. Osobní cíle si klient stanovuje v projektu osobního rozvoje, který je vyhodnocován průběžně, nejméně však dvakrát ročně.

5 Zátěžové situace u osob s mentálním postižením

S žitím v chráněném bydlení souvisí také rizika, problémové situace, konflikty a jiné zátěžové situace objevující se i v běžném životě každého člověka. Avšak klienti vzhledem ke svému handicapu nevědí jak situace efektivně vyřešit. Dostávají se do ještě větších problémů a ztrácí důvěru v sebe sama.

Níže jsou uvedeny situace – problémové a konfliktní, které mohou vést ke zvýšenému stresu a narušení rovnováhy. Pro jedince jsou tyto události nečitelné – nedokáže se v daný moment orientovat a je zde patrná absence náhledu. Další charakteristikou je jejich aktuální neřešitelnost – jedinec postrádá postup, konkrétní představu řešení situací. Někdy mohou být situace vnímány jedincem jako nezvládnutelné a ohrožující. (*Řezáč, 1998*)

5.1 Problémové situace

Problémové situace jsou nejčastějším případem náročných životních situací. Pod pojmem problémová situace existují dva úhly pohledu - subjektivní a objektivní. Objektivní pohled vyjadřuje reálný vztah věcí a subjektivní odráží prožívání konkrétního jedince. (*Řezáč, 1998*)

Problémová situace vyžaduje orientaci ve složitých dosud nepoznaných podmínkách. Je nutné se vyrovnat s nároky a požadavky nového prostředí a činnostmi, pro jejichž řešení se jedincům s mentálním postižením nedostává dostatečných zkušeností. (*Paulík, 2005*)

Při kontaktu jedince s prostředím může dojít ke konfliktu z důvodu narušení rovnováhy. Takový konflikt je obecnou podmínkou učení se a rozvíjení osobnosti. Tento rozpor mezi jedincem a prostředím má charakter stresu. Optimální intenzita stresu je účinná jako prostředek učení se a rozvoje osobnosti. Nedostatečná vybavenost osoby s postižením pro styk s prostředím způsobuje, že

často jen s krajním vypětím sil udržuje jedinec rovnováhu se svým prostředím a překonává stres. (*Jesenský, 2000*)

5.2 Konfliktní sociální situace

Označením konfliktní situace vyjadřujeme fakt, že mezi nějakými prvky systému dochází k rozporu, střetání, což u subjektu, jenž je její součástí, vyvolává potřebu změny. Subjekt má tedy dva postupy řešení a to buď změnu podmínek. Tím je myšleno řešení konfliktu nebo druhá možnost - únik. (*Řezáč, 1998*)

Únik nebo útok jsou příklady obranných mechanismů jako reakcí řešení zátěžových situací. Bylo prokázáno, že náročné životní situace, řeší osoby s mentálním postižením častěji v porovnání s intaktní populací, pomocí nevhodně zafixovaných pseudokompenzačních technik. Mezi ně řadíme útěk, agresi, upoutávání pozornosti. Ve většině případů tyto nevyhovující techniky vycházejí z chronicky se opakujících nezvládnutých náročných situací. Následkem toho došlo k jejich zafixování na nižším vývojovém stupni. V mladším věku tyto techniky pomáhaly snižovat napětí, vedly k úspěchu a tím také ke svému zpevnění. U osob s mentální retardací se dá předpokládat omezený repertoár technik řešení. Při výběru postupu řešení se nesnadno rozhodují. Převážně

se fixují na ten nejuspokojivější postup. Dá se očekávat, že zvolí ten jednodušší, ale spíše destruktivní. (*Müller, 2001*)

5.3 Aktivní sociální učení

Jednou z metod jak efektivně integrovat osoby s postižením do společnosti je aktivní sociální učení. Je to cílevědomé a záměrné vytváření a zdokonalování individuálních a sociálních způsobilostí a schopností těchto osob. Individuální přístup respektující míru postižení je prioritou aktivního sociálního učení. Využívá také skupinové formy práce, jež vychází ze zákonitostí skupinové

dynamiky. V interakci se členy skupiny jedinec prohlubuje své sebepoznání, hledá své místo v komunitě, ověřuje nově nabyté sociální zkušenosti. Skupinová práce výraznou měrou pozitivně ovlivňuje adaptaci na nové sociální situace, popřípadě pomáhá odstranit staré nevhodné vzorce chování a nahradit je novými – efektivnějšími.

Realizací aktivního sociálního učení dojdeme s klienty k očekávanému cíli - vytvoření potřebných podmínek k posilování sebedůvěry a poskytování podpory v učení se zvládání nejen běžných, ale i náročnějších životních situací. (*Němec, Kusý, 1998*)

6 Vymezení osob

V každé společnosti se vedle zdravých občanů nachází i část populace, která se nějakým způsobem liší od společenského průměru. Patří sem jedinci s různými formami postižení. Jednou z nejpočetnějších skupin jsou děti, mládež a dospělí s mentální retardací. Chodí do kina, do ZOO, každé pondělí na bazén, mají své oblíbené pořady a seriály v televizi, fandí u televize sportovcům na olympijských hrách, poslouchají rádi vážnou hudbu, ale ani lidovky je neurazí, mají úžasný smysl pro humor, volný čas tráví s přáteli, s kterými občas zajdou na pivo nebo jdou na procházku na své oblíbené místo. Žijí se svými rodiči či blízkou rodinou nebo v zařízeních, která jim nabízejí různé sociální služby. „Různým způsobem“ se tito lidé s mentální retardací liší od společenského průměru, ale přesto mají mnoho s tímto „průměrem“ společného. I přes vědecké studie, definice v odborných knihách, které nám s pomocí diagnostiky definují jaký je člověk s tímto postižením, nesmíme zapomínat, že na prvním místě je zde člověk, jedinečná bytost s darem lidskosti a svým osobitým důležitým smyslem své existence jako každý člověk na této Zemi. I když je tu diagnóza tohoto člověka, která nám sděluje, kde jsou jeho hranice, měla by společnost k tomuto člověku přistupovat bez předsudků a nálepkování a brát jej jako sobě rovného.

6.1 Mentální retardace

Tato kapitola se zaměřuje na charakteristiku osob zapojených do realizace divadla fórum. Jsou zde vymezeny specifika, které souvisí s jejich postižením. Cílovou skupinou jsou klienti s lehkou a středně těžkou mentální retardací, a proto se autorky věnují pouze definici a popisu mentální retardace v pásmu lehké až středně těžké.

„Mentální retardace je souhrnné označení vrozeného postižení rozumových schopností, které se projeví neschopností porozumět svému okolí a v požadované míře se mu přizpůsobit. Je definována jako neschopnost dosáhnout odpovídajícího stupně intelektového vývoje (méně než 70 % normy), přestože postižený jedinec byl přijatelným způsobem výchovně stimulován. Hlavními znaky mentální retardace jsou nedostatečný rozvoj myšlení a řeči, omezená schopnost učení a z toho vyplývající obtížnější adaptace na běžné životní podmínky. Limitovaný rozvoj rozumových schopností bývá spojen s postižením či změnou dalších schopností a s odlišnostmi ve struktuře osobnosti.

- *Mentální retardace je **vrozená**, dítě se již od počátku svého života nevyvíjí standardním způsobem. (Na rozdíl od demence, která vzniká později a je pro ni typický úbytek již rozvinutých schopností.)*

- *Mentální retardace je **trvalá**, přestože je v závislosti na etiologii a kvalitě stimulace možné určité zlepšení. Horní hranice dosažitelného rozvoje jedince s mentální retardací je dána jak závažností a příčinou defektu, tak individuálně specifickou vhodností působení prostředí, tj. výchovných, výukových a terapeutických vlivů“ (Vágnerová, 2004, s. 289).*

6.2 Klasifikace mentální retardace

Desátá revize mezinárodní klasifikace nemocí zpracovaná Světovou

zdravotnickou organizací v Ženevě, vstoupila v platnost v roce 1992 s platností od 1. 1. 1993. Změnila **doposud užívanou klasifikaci. Nová klasifikace rozděluje mentální postižení**

do šesti základních kategorií: F 70 – F 79.

6.2.1 Lehká mentální retardace

F 70 Lehká mentální retardace IQ 50 – 69

Obecně můžeme říci, že v oblasti emocí, chování a socializace jsou potíže osob s lehkou mentální retardací bližší populaci intaktní (způsob a míra poskytované podpory) než je tomu u jedinců s těžšími formami postižení, kteří již mají specifické problémy spojené s jejich postižením. V sociokulturním kontextu, kde není kladen důraz na teoretické znalosti nemusí jedincům se stupněm lehké mentální retardace způsobovat toto postižení problémy. Ty se mohou projevit ve chvíli, kdy se objeví emoční a sociální nevyzrálост, obtížné přizpůsobování se normám a očekáváním, nesamostatnost v řešení problémů. Týká se to například momentů, kdy si hledají tito jedinci odpovídající zaměstnání a s tím souvisí i schopnost udržet si tuto práci, schopnost zajistit si bydlení, zdravotní péči. (*Švarcová, 2000*)

Osobnost lidí s lehkým mentálním postižením bývá v oblasti citové a volní nevyzrálá. Často se mohou objevovat výkyvy nálad se sklonem k afektu či až k agresivnímu chování vůči ostatním. Nízká úroveň sebekontroly je ovlivněna emocionalitou a zvýšenou sugestibilitou. Projevuje se nekritičnost k vlastní osobě a potřeba hodnocení druhých. U těchto jedinců hrozí velké riziko zneužití z důvodů jejich velké míry sugestibility, nedostatku kritičnosti a racionality.

Rozvoj základních potřeb bývá často na úkor potřeb vyšších. Blízký člověk, jenž zajišťuje naplnění potřeby citové jistoty a bezpečí, bývá velmi důležitou součástí života jedince s lehkým mentálním postižením a dochází tak i k větší potřebě závislosti a citové opory i v dospělosti. Tendence emancipovat se je v batolecím období a v dospívání minimální. Nacházíme specifika v motivaci, především v oblasti uspokojování potřeb. V saturaci potřeb se projevuje závislost na okolí. Vliv zde hraje nedostatek zábran, který způsobuje neodkladné a impulsivní uspokojování potřeb. Vzhledem k omezené schopnosti časové orientace se soustřeďují tito jedinci na krátkodobé cíle. Uchopení dlouhodobých perspektiv je pro ně obtížné. (*Müller, 2001*)

Hlavní potíže se u jedinců s lehkou mentální retardací obvykle projevují při teoretické práci ve škole. Psychomotorický vývoj nemusí být opožděn nebo jen mírně v mezích normy, vývoj řeči také

nedosahuje dramatického opožďování. Při řešení složitějších úkolů a situací na vyšších vývojových úrovních se projevují deficitory porozumění a retardace začíná být zjevná. Postižena je především schopnost abstrakce a logického usuzování. Projevují se stereotypní myšlenkové pochody a malá pružnost. Vizuelně-motorické dovednosti a mechanická paměť mohou dosahovat dobré úrovně. (*Říčan, Krejčířová, 1997*)

V oblasti sebeobsluhy jsou osoby s lehkou mentální retardací téměř nezávislí na okolí. V dospělosti se mohou profilovat v zaměstnání, které je zaměřeno na praktické dovednosti, které získávají při studiu v prakticky zaměřených oborech. Při dostatečné sociální podpoře dosahují samostatnosti. (*Švarcová, 2000*)

6.2.2 Středně těžká mentální retardace

F 71 Středně těžká mentální retardace IQ 35 – 49

Opoždění v rozvoji myšlení a řeči přetrvává u osob se středně těžkou mentální retardací výrazně opožděn a přetrvává až do dospělosti. Proces učení je dlouhodobý. Probíhá omezeně a mechanicky. Ve výchovně-vzdělávacím procesu se zaměřujeme především na rozvoj a zdokonalování sebeobsluhy a získávání dovedností v jednoduchých praktických činnostech. Myšlení bývá stereotypní, rigidní, nepřesné, ulpívající na nepodstatných, ale nápadných detailech. Paměť je mechanická s omezenější kapacitou. Řeč je agramatická, do období dospělosti přetrvávají dyslalie a jiné symptomatické poruchy řeči. Celkový vývoj řeči je opožděn. Psychomotorický vývoj v raném dětství je výrazně opožděn. Vývoj jemné a hrubé motoriky je zpomalen. Jedinci se středně těžkou mentální retardací zůstávají celkově neobratní a jejich pohyby mohou působit až nekoordinovaně.

V sebeobsluze bývají částečně samostatní, avšak někteří jedinci jsou odkázáni na podporu druhých po celý svůj život. (*Vítková, 2004*)

V dospělosti jsou osoby s tímto postižením schopni vykonávat jednoduchou manuální práci, při které potřebují podporu

prostřednictvím jasně strukturovaných úkolů spolu s odborným dohledem. (*Švarcová, 2000*)

Tito jedinci mají sklon k labilitě, typické bývá infantilní chování. Osobnost se celkově jeví jako nevyrovnaná, s projevy negativismu, podráždění a výbušnosti. Při řešení náročnějších životních situací potřebují velkou míru podpory. Jedinci a jejich vývoj schopností směřuje k navazování kontaktu, ke komunikaci s druhými a podílí se na jednoduchých sociálních aktivitách. Své uplatnění mohou nalézt na pracovištích chráněných dílen, kde mohou vykonávat jednoduchou manuální činnost s podporou pracovního asistenta. (*Pipeková, 2006*)

II. PRAKTICKÁ ČÁST

Tato část se věnuje projektu divadla fórum realizovaného na CHBD. Projekt je rozdělen do několika fází. Přípravné, realizační a výzkumné.

7 Projekt divadla fórum

V této a následujících kapitolách je přiblížen celý proces realizace divadla fórum s klienty z chráněného bydlení Domov (dále jen Domov). První podkapitola vyjasňuje pro lepší orientaci pojmy používané v dalším textu. Následující podkapitoly konkrétněji popisují jednotlivé fáze projektu divadla fórum (dále jen DF) a jsou ještě dále členěny do podbodů věnovaných jednotlivým dílčím problémům tak, aby ozřejmily celý postup a průběh výzkumu.

7.1 Vymezení pojmů

Pro lepší orientaci v textu jsou níže uvedeny a definovány pojmy, které mají pro dané téma zásadní význam a budou se v následujících kapitolách často objevovat. Autorky vycházejí v názvosloví týkajícím se DF ze závěrů diskusní části Festivalu DF pořádaného Janáčkovou akademií múzických umění v Brně, jehož se zúčastnili. Výstupem z poslední diskuse, která se uskutečnila v rámci nultého ročníku Festivalu DF, bylo i ustanovení společné terminologie včetně psaní velkých a malých písmen. (*Dostupné na World Wide Web: <http://fedifo.jamu.cz/terminologie.htm>, cit. 23. 3. 2010*)

- ***Divadlo fórum Augusto Boala*** – konkrétní název označující divadlo fórum v podobě, ve které ho Boal popsal ve své literatuře, podobně potom Novinové divadlo Augusto Boala, Divadlo fotorománu Augusto Boala atd.
- ***divadlo fórum*** – jako obecný název, podobně jako pohybové divadlo, loutkové divadlo, činohra atd. (Nikoli tedy Divadlo fórum, divadlo Fórum nebo Divadlo Fórum, jak bývá v literatuře často používáno.)
- ***scénář divadla fórum*** – Boal užívá označení *anti-model*; jedná se o představení, které po warm-upu tvoří nejčastěji 1. část dílny a zobrazuje příběh s negativním koncem

- ***fórum*** – nejčastěji druhá část dílny – představení s intervencemi diváků
- ***dílna divadla fórum*** – dílna s účastníky
- ***projekt divadla fórum*** – pojmenovává celý proces včetně přípravy, zkoušení inscenace, přípravy Jokera, realizací dílen divadla fórum a reflexe. (Dostupné na World Wide Web: <http://fedifo.jamu.cz/terminologie.htm>, cit. 23. 3. 2010)

7.2 Přípravná fáze

První fáze – přípravná tj. seznamovací – zahrnovala 3 důležité kroky: Prvním krokem bylo seznámit s principy DF vedení zařízení, ředitele a kolegy a vysvětlit jim záměry a důvody realizace DF s klienty zařízení. Další krok směřoval k hlavním aktérům projektu - klientům Chráněného bydlení Domov (dále jen Domov). Autorky jim přiblížily myšlenku DF, pravidla, úlohu jokera, smysl projektu. Třetím krokem (posledním v přípravné fázi) bylo setkání s herci – studenty UP Olomouc, kterým byl představen projekt a jeho cíle. Budoucím hercům byla vysvětlena jejich úloha při realizaci DF v Domově, představena témata scénářů DF a poté došlo k seznámení s klienty Domova.

7. 2. 1 Seznámení zaměstnanců Klíče s DF

Už přípravná fáze přinesla autorkám zásadní novou zkušenost. Přestože měly jasný plán postupu a přesné scénáře, praxe ukázala, že otevřený a interaktivní charakter DF potřebuje poněkud jiný přístup. Realizace si vyžádala korekci projektu v řadě bodů a bylo nezbytné do jisté míry improvizovat. Projekt měl tedy v těchto bodech podobu rámcovou a konkrétní metodika vznikala přímo "v akci". Taková improvizace ovšem není na závalu, naopak. Do realizace byla totiž zapojena řada lidí, jejichž podněty a myšlenky se stály součástí

projektu a kteří se pak s výsledným tvarem lépe ztotožnili. Právě tato účast a spontánní angažmá je jedním z nejpozitivnějších efektů DF a vytváří předpoklady pro jeho užitečnost v oblasti sociálního učení.

V přípravné fázi autorky předložily svůj projekt DF řediteli zařízení panu P. Matuškově a přiblížily mu zamýšlený postup a cíle své budoucí práce. Nastínily, jaké nové možnosti se mohou aplikací postupů DF při sociálním učení klientů otevřít a zdůraznily předpokládaný pozitivní efekt (např. možnost života klientů v Domově s minimální podporou vychovatelů nebo dokonce přechodu do samostatného bydlení, posílení sebevědomí klientů, jejich osobnostní růst, zlepšení mezilidských vztahů v komunitě, rozvíjení schopnosti řešit konfliktní a stresové situace). Z následující diskuse vzešly cenné podněty, vycházející z dlouholeté zkušenosti v práci s klienty včetně sociálního učení tradičními postupy. Autorky řadu z těchto podnětů využily při prvních úpravách projektu. Současně si získaly nezbytnou podporu vedení zařízení.

Druhým krokem bylo informování kolegů z CSS Klíč, kteří pracují s cílovou skupinou klientů v chráněném bydlení Domov. Pro zaměstnance byl připraven informační letáček (viz. příloha č.), ve kterém se stručně vysvětluje, kdo byl A. Boal, jaká je filozofie DF a osvětluje se záměr diplomové práce. Následovalo seznámení se specifickými postupy práce s klienty v rámci projektu. Protože témata a scénáře měly vycházet z problematických situací denního života klientů, autorky požádaly kolegy, kteří pracují s klienty denně, o spolupráci při tvorbě těchto témat. Jejich názory se ukázaly být velmi důležité a jejich návrhy nejčastějších konfliktních situací, k nimž už došlo nebo opakovaně dochází, poskytly potřebná témata. Praktická zkušenost s těmito situacemi ukazovala, že vyvolávaly nepřiměřené nebo překvapivé reakce klientů a někdy pro ně byly dokonce nebezpečné. Hovořilo se ovšem i o předpokládaných situacích, které mohou v Domově nastat (požár, vloupání...), o řešení takových situací z pohledu zaměstnanců a o možných reakcích klientů. Také pro tyto mimořádné situace se jevilo DF jako užitečná aktivizující metoda, která umožňuje simulaci takových situací, zjištění reakce klientů i korekci těchto reakcí a nakonec nalezení a zafixování modelového

řešení. Vybraná témata byla situována do prostředí Domova a měla se odehrávat za „nepřítomnosti“ vychovatelů, aby klienti nespoležali na jejich intervenci.

Navrhovaná témata:

- požár v Domově,
- spuštěný alarm,
- vypnutí elektrického proudu – vyhození pojistek za bouřky, při sledování TV,
- falešná kontrola plynoměru – snaha získat peníze za nadlimit protopených hodin,
- vtíravý agent pojišťovny – „Podepište tu smlouvu, je to výhodné!“,
- některý z klientů neuklidil svůj přidělený úsek na Domově a někdo druhý to má/musí udělat za něho,
- hádka klientů o kbelík při úklidu – druhý klient nemůže uklízet a vyvolá konflikt s tím, kdo ten kbelík používá,
- nechut' k plnění úkolu – povinnosti versus dobrovolná účast na činnostech,
- něco se ztratí – ztráta nějaké osobní věci obvykle vyvolává okamžité křivé obviňování,
- nerespektování soukromí ostatních spolubydlících,
- schopnost říct ne – situace, kdy jeden neustále dává, ostatní toho zneužívají a sami na oplátku nic nenabídnou,
- oprava méně závažných závad – např. výměna žárovky, klienti si někdy počínají nebezpečně (pokoušejí se opravit elektrický spotřebič šroubovákem apod.),
- náhlá nevolnost některého klienta Domova,
- ztráta klíčů od pokoje, od domova,
- obtěžování cizím člověkem na ulici – např. snaha získat osobní věci nebo údaje klienta,
- zvednutí telefonu v kanceláři personálu – klient si pohovoří s volajícím, zapomene však vyřídít důležitý vzkaz.

Autorky práce se rozhodly vybrat z těchto podnětů pro realizaci čtyři až pět témat, která budou základem pro vznik scénářů divadla fórum.

7.2.1 *Seznámení klientů s DF a projektem*

Práci na projektu s klienty chráněného bydlení Domov zahájily autorky informativním setkáním. Výhodou bylo, že se všemi klienty se velmi dobře znaly a měly tedy jejich důvěru, protože jedna z nich pracovala rok a půl přímo v Domově, druhá sice na jiném oddělení, ale s klienty přicházela často do styku. S některými klienty autorky téměř 5 let spolupracovaly v rámci Divadla MY, ve kterém působí jako teatroterapeutky, režisérky a scénografky.

V dalším textu jsou klienti označeni křestními jmény, kdykoli je zapotřebí popsat např. specifickou reakci některého z nich nebo různé názory ve skupině. Všichni klienti byli pozváni do společné místnosti. Petr se setkání nechtěl účastnit a zůstal ve svém pokoji u televize. Jarmila a Lucie také přijít nechtěly, nakonec se však shodly, že budou sedět v ústraní a dění jen přihlížet bez aktivní účasti.

Ostatních 13 klientů se posadilo na zem do kruhu. Autorky zvolili takovou formu prezentace, která by byla srozumitelná všem bez ohledu na typ a míru jejich postižení. Vysvětlily aktuální situaci v Domově, kde klienti žijí sice v samostatných bytových jednotkách, avšak pod dohledem vychovatele, který za chod Domova odpovídá a je jim neustále k dispozici. Sami v Domově být nemohou, také ven mohou jít jen někteří, a to pouze po známých trasách nebo v doprovodu jiného klienta po jeho známé trase.

M.: *„Jak to tady je, víme. Toto je způsob jak vás posunout, dát vám větší možnosti. Panu řediteli se to líbí. Zkusíte si to ...a třeba v budoucnu můžete být tady na domku sami.“*

R. s údivem: *„Fíííha! Být sami na domku?“*

M.: *„V budoucnu je možné, že někteří z Vás by mohli bydlet v nových chráněných bytech, které vzniknou z bývalého Slunovratu.“*

M. : *„Víme, že ty byty budou. My dva s M. tam nemůžem.“*

M. : „*Není v tuto chvíli pro nás důležité, kdo tam bude moct být a kdo ne. Soustředme se na to, co nás teď čeká a co se můžeme společně naučit.*“

Autorky tady poukázaly na možnost budoucího osamostatnění pomocí „kurzu“, který jim právě nabízí. Vysvětlily, že půjde pouze o hru, zkoušení různých situací, které se jim mohou přihodit a které obvykle řeší vychovatel, se kterými by si však museli poradit, kdyby se chtěli osamostatnit.

M. : „*To vše si spolu vyzkoušíme, budeme si o tom povídat, vyměňovat si své názory a zkoušet si tyto situace jako kdyby k nim opravdu došlo.*“ Autorky přiblížily klientům projekt na příkladu, který jim přehrály: „*Dva kamarádi sedí v hospodě u stolu, pijí pivo a zrovna si připíjí panákem zelené, když se začno přít, kdo z nich má ty dva panáky zaplatit. Hádaj se, kdo je v placení na řadě, hádka graduje, až jeden druhému vlepi facku.*“ Klienti reagovali většinou smíchem, představení je pobavilo. Autorky se ptaly, zda se jim tato situace líbila, jestli ji oba účastníci vyřešili dobře, zda bylo správné, že jeden druhému vlepil facku.

H. : „*K tomu vůbec dojít nemuselo, mohl zaplatit každý za sebe a nemuseli se vůbec hádat.*“

Tato reakce klienta poskytla dobrou příležitost k názornému objasnění smyslu projektu. Autorky vysvětlily klientům, že na tomto příkladu chtěly ukázat, v čem by spočívala jejich vzájemná spolupráce a o čem by tento kurz byl. Současně však zdůraznily, že o těchto situacích se nemusí jen mluvit, že je lepší vyzkoušet si různá řešení situace přímo na jevišti, do vývoje situace zasáhnout svým nápadem a pokusit se ji změnit k obrazu svému tak, aby s výsledkem situace byli spokojeni. Autorky se zeptaly klientů, zda by jim nevadilo, kdyby nám v tom pomáhaly studentky. Všichni souhlasili.

Potom daly autorky klientům prostor pro dotazy:

M. : „*Kolik bude studentek? Já bych si tu situaci klidně zahrál*“

M. : „*Vy nebudete hrát, budete se snažit tu situaci vyřešit, abyste s jejím vyřešením byli všichni spokojeni. Nečeká nás obyčejné divadlo. Studentek bude šest.*“

M. : „*A na konci si zatleskáme.*“

I. : *„Naším společným cílem bude vyřešit nějakou obtížnou situaci a dovést ji zdárně do konce. Jakýkoliv váš nápad je správně, nic není špatně, všechno můžeme vyzkoušet a společně hledat řešení.“*

Po tomto úvodu se autorky klientů dotázaly, zda mají zájem účastnit se a vyzkoušet si takové společné hledání řešení.

Toto jsou zaznamenané odpovědi jednotlivých účastníků:

H. : *„Nejsem herec, ale jo. To se mi může stát i v dopravě. Někdo mi vezme doklady a volám policajty.“*

Vašek s úměvem: *„Jo.“*

L. : *„Mě se neptej, počítej se mnou – víš že jsem herečka.“*

A. : *„To bude těžké, hrát v hospodě.“* (vysvětlení, že hospodská rvačka byl jen příklad) *„Já to беру.“*

L. : *„Beru to.“*

D. s vervou: *„Já jo!“*

M. *„Já to беру vždycky.“*

J. : *„Já nechci, neumím vařit.“* (autorky znovu vysvětlily J. o co půjde)

„Jenom se budu dívat.“

M. : *„Nó, já jo.“*

M. : *„Tak já bych si zahrál.“*

L. : *„Já taky.“*

J. : *„Taky.“*

R. : *„Pokud to nebudu hrát v Přerově ani nikde jinde (vysvětlení, že to nebudeme nikde prezentovat a budeme to hrát jen pro sebe), tak jo.“*

Po dosažení všeobecné shody byly dohodnuty termíny setkání, které by vyhovovaly všem účastníkům projektu.

7.2.2 Herci

Následujícím krokem v přípravě projektu byl výběr aktérů pro inscenaci divadla fórum. Jak je uvedeno v úvodu, autorky se zúčastnily festivalu divadla fórum v Brně, který pořádali studenti

Janáčkovy akademie múzických umění. Zde měly možnost porovnávat úroveň provedených inscenací a poté i dílen. Z následné diskuze s odborníky jasně vyplynulo, že nosným pilířem úspěšného projektu DF je příprava inscenace a zejména kvalitní profesionální herecké provedení příběhu.

Při výběru herců se proto autorky rozhodly oslovit studenty, kteří se aktivně věnují divadlu a zároveň mají povědomí o divadle fórum. Studenti a studentky oboru speciální pedagogika a dramaterapie Univerzity Palackého v Olomouci, případně další, kteří se divadlu a improvizaci soustavně věnují ve volném čase, byli tedy jasnou volbou. Autorky rozeslaly studentům speciální pedagogiky e-maily s přiloženým letákem informujícím o jejich záměrech a cílech diplomové práce. Na výzvu reagovalo překvapivě mnoho studentů.

V týmu podílejícím se na tvorbě inscenace divadla fórum a pracujícím s klienty v dílně divadla fórum se nakonec sešlo šest účastníků v tomto složení: 5 studentek dramaterapie, 1 studentka primární pedagogiky a hudební výchovy věnující se aktivně seminářům improvizace a improlize, studentka, která pracuje v P-centru v rámci primární prevence a student speciální pedagogiky, věnující se v minulosti Š-terapii (tzv. „Šašouří terapii“), která by se dala přirovnat práci klinik klauna.

7.2.3 *Výběr témat a tvoření scénářů*

Následovala setkání realizačního týmu inscenace DF (zaměstnanci Domova, studenti – herci a autorky diplomové práce). Schůzky se konaly jedenkrát týdně 2,5 hodiny. Vzhledem k profesionální i studijní zátěži všech aktérů bylo poměrně obtížné skloubit jejich čas, nakonec se to však podařilo. Na těchto schůzkách byla vybrána konečná témata pro inscenaci. **Při výběru témat byla zvolena tato kritéria:**

- aktuálnost problému – výběr častých konfliktů a situací v běžném životě klientů Domova,

- technická nenáročnost divadelní realizace – možnost přizpůsobení prostoru a vybavení Domova i počtu herců, kteří se mohou zapojit do realizace,
- jednoduchost a výstižnost sdělení – snadno pochopitelný příběh umožňující klientům rychle se zorientovat a zapojit.

Po dohodě celého týmu byla zvolena tato témata:

- „KÝBL“ aneb příběh o sebraném kbelíku při úklidu. Běžná zápleтка ze života klientů Domova, která někdy končí až agresivním konfliktem a voláním policie,
- „OSTRÝ NŮŽ“ aneb jak se k říznutí nožem volá záchranka,
- „ŽÁROVKA“ aneb jak se z opravy méně závažné závady může stát situace ohrožující život klienta,
- „DEALER“ aneb jak nenaletět výzvě „Podepište tu smlouvu, je to výhodné“.

Po tomto kroku bylo třeba zpracovat scénáře. Autorky diplomové práce připravily jejich pracovní verzi, kterou pak předložily celému týmu. Následovala diskuze, z níž vyplynuly doplňky a změny zapracovávané průběžně do scénářů. Výsledný tvar byl tedy skupinovým dílem celého týmu. V počátečním stádiu se zdála být tato varianta jako nejlepší. Názory zaměstnanců byly velmi užitečné, protože vycházely z důkladné znalosti klientů i konfliktních situací v Domově i z jasného názoru na to, které situace jsou pro klienty nejobtížněji řešitelné a kde by tedy projekt mohl nejvíce pomoci.

Studenti – herci přinášeli do diskuze praktické nápady na jednoduché provedení hry. Vzhledem k neznalosti prostředí a cílové skupiny klientů byly některé jejich návrhy nevhodné až groteskní. Tato uvolněnost v přístupu a pohled z vnějšku však také sehrály pozitivní roli.

Autorky ovšem měly také svou vlastní vizi realizace. Bylo na nich rozhodnout, které podněty kolegů z týmu akceptují a jaká tedy bude konečná verze scénáře, nejlépe odpovídající záměru diplomové práce. Z těchto důvodů bylo nutno každý scénář několikrát přepracovat, než bylo možné považovat ho za definitivní.

Základem děje každého příběhu byla konfliktní situace, do níž se klienti skutečně v Domově či jinde dostali a jejíž řešení se pro ně ukázalo být obtížné. Hlavními postavami byli lidé žijící v prostředí chráněného bydlení bez podpory asistentů. Neměnnou postavou objevující se ve všech scénářích byl „agresor“ – ten, kdo svým jednáním vytváří konfliktní situaci. Charaktery postav byly utvořeny tak, aby byly pro klienty čitelné a oni si mohli lehce udělat představu, „co je vlastně tenhle člověk zač“. Příběh byl poskládán do několika krátkých obrazů s krátkými dialogy postav. Pro lepší orientaci klientů při opakovaném přehrávání v dílně DF měl každý obraz konkrétní název.

Protože se projekt realizoval v nedivadelních prostorách společenské místnosti budovy Domova, kladly autorky důraz na přiblížení příběhu klientům na začátku každé inscenace. To byla úloha jokerů. Ti měli i v nepříznivých podmínkách vtáhnout diváky – klienty do děje. Ještě při nácviku inscenací docházelo k posledním úpravám scénářů. Jejich konečné verze jsou součástí přílohy.

7.3 Realizační fáze

V této kapitole autorky popisují rozhodující fázi projektu, jež měla v praxi potvrdit nebo vyvrátit předpoklad, že dílny divadla fórum je možná realizovat s klienty z chráněného bydlení. Obsahuje dva moduly. V prvním modulu autorky spolu s realizačním týmem (s herci a zaměstnanci chráněného bydlení Domov – dále jen Domov) připravovaly a nacvičovaly inscenace na vybraná témata. Druhý modul zaznamenává premiéru v historii divadla fórum – realizaci dílny DF s osobami s lehkou a středně těžkou mentální retardací.

7.3.1 Příprava a nácvik inscenací divadla fórum

Na festivalu divadla fórum (dále jen DF) v Brně autorky poznaly, jak je důležité nepodcenit přípravu inscenace DF. Kvalitně, dalo by

se říci profesionálně zahraná inscenace divadla fórum je do značné míry podmínkou, ale i zárukou úspěšné spolupráce s diváky a jejich získání k aktivní účasti. Proto před každou premiérou nové inscenace DF proběhla řada přípravných setkání celého týmu, na nichž se dotvářely detaily inscenace.

Důležitým krokem byl výběr hlavních postav příběhů, kterými měli být klienti Domova v situacích pro ně těžko nebo téměř nezvladatelných bez podpory zaměstnanců. Na zkouškách (které se konaly většinou 1x týdně na 2,5 hodiny) se vytvářel profil těchto hlavních hrdinů. Příběhy zachycovaly časté problémové situace ze života v Domově, které mohou klienty stresovat, někdy až ohrozit jejich zdravotní stav či psychiku, narušit nebo pozměnit jejich vnímání okolního světa, případně je materiálně poškodit (podvody a manipulace). Rozbory jednotlivých postav příběhu směřovaly k upřesnění jejich charakterů a vlastností na základě diskuzí se zaměstnanci Domova. Postavy příběhu zrcadlily svými osobnostními rysy klienty Domova, což také mohlo přispět k co největšímu vtažení diváků – klientů do děje příběhu.

Pro úspěch práce byla významná i znalost mentality klientů. Autorky čerpaly z několikaletých zkušeností z vedení dramatického kroužku s klienty Klíče CSS Olomouc, z nichž větší část byli i klienti Domova. Mnoho poznatků o klientech a jejich životě získaly také z přímé péče o klienty v rámci své profese vychovatelky a pracovnice sociálních služeb v této organizaci. Při tvorbě nového představení v dramatickém kroužku byla aktivita herců – klientů největší, když hra měla autobiografický základ – vycházelo se v ní z vlastních prožitků herců – klientů. Protože dílny DF vyžadují maximální angažovanost klientů, využívaly autorky tuto zkušenost po celou dobu práce, tedy při volbě příběhu, výstavbě scénáře i v průběhu tvorby inscenací.

Studenti – herci díky těmto setkáním získávali větší povědomí o klientech a lepší představu o životě lidí s mentálním postižením. Právě z důvodu počáteční neznalosti klientů z Domova herci navrhovali zápletky příběhu s komediálním až groteskním vyzněním, které nekorespondovalo s problémovými situacemi klientů ani s jejich

způsobem prožívání těchto situací. Takto zahraná inscenace by spíše karikovala cílovou skupinu DF. Autorky však z pozice režiserek a scénáristek mohli toto počáteční neporozumění korigovat. Věnovaly proto velkou část času i pozornosti při nacvičování inscenace tomu, aby osvětlily hercům mentalitu a pohled klientů Domova i problematiku jejich fungování bez podpory vychovatele. Takto investovaný čas vedl k věrohodnějšímu uchopení postav herci a k přizpůsobení hereckého pojetí rolí cílové skupině i záměrům projektu.

Při utváření výsledného tvaru inscenace bylo použito především techniky improvizace a živých obrazů, které napomáhají přesnějšímu a srozumitelnějšímu vyjádření hlavního problému i jasnějšímu pochopení vztahů mezi jednotlivými aktéry.

Další neopomenutelná postava, která nesmí chybět v inscenaci DF, je JOKER. Průvodce, moderátor, neutrální poradce DF, který provází příběhem, představuje divákům hlavní postavy příběhu, aktivizuje diváky, má spoustu zvědavých otázek, jež nechávají příběh otevřený a nedokončený. Autorky využily skutečnosti, že taková pozice dokonale umožňuje korigovat průběh inscenace z hlediska jejího cíle, a obsadily se právě do role jokerů. Dalším důvodem byla jejich praktická zkušenost s rolí jokera, kterou získali v rámci svého studia a realizace inscenace a dílny DF na festivalu DF v Brně na JAMU. Zde také pod odbornou záštitou JAMU absolvovaly víkendový workshop jokerů. Důležitá byla také jejich znalost klientů a schopnost přizpůsobit jim způsob řeči tak, aby byla inscenace pro diváky – klienty srozumitelná a jasná. Dobře formulovaný vstup jokera může navíc pomoci pochopit souvislosti v příběhu a smysl jednání postav i v situaci, kdy přes veškerou snahu autorů pochopení některé pasáže činí klientům potíže.

V otázce rekvizit měl celý realizační tým jasno. Vzhledem k omezeným prostorovým možnostem v Domově bylo rozhodnuto použít co nejméně rekvizit a raději se soustředit na herecké výkony. Důraz byl kladen pouze na zástupný předmět, který vlastnila každá postava v inscenaci, a který umožňoval identifikaci postavy i přehledné vstupování a vystupování z rolí.

7.3.2 *Realizace inscenací*

Vyvrcholením celého projektu byla vlastní realizace jednotlivých inscenací.

- **místo realizace:** prostory (společenská místnost) chráněného bydlení Domov Klíč CSS Olomouc na Chválkovické 13, v Olomouci,
- **frekvence výstupů:** 1 inscenace za tři týdny (v mezidobí se připravovaly další inscenace a bylo prováděno postupné hodnocení projektu),
- **čas/doba a přibližné trvání dílny DF:** od 16:00 do 18:00
- **účastníci projektu:**
 - o **klienti:** 11, ve věku 25 až 58 let, z toho 7 žen a 4 muži
 - o **studenti – herci:** 7
 - o **personál Domova:** 4

V této části je blíže popsána praktická realizace DF s klienty coby diváky. Každá inscenace je blíže popsána (důvod, proč tento námět) a scénář k ní je součástí příloh. Dále je již popsán průběh dílny DF.

Celý tým se setkal v 15,30 v prostorách realizace inscenace. Jednalo se o společenskou místnost, která byla propojena s jídelnou a kuchyní. Prostor jídelny byl využit jako hlediště, obytný prostor jako jeviště. Při přípravě jednoduché scény se začali scházet klienti. Spolu s nimi tvořili publikum zaměstnanci Domova a studentky, které v dané inscenaci nevystupovaly. Herci a jokeři byli připraveni v druhé části společenské místnosti.

Na první inscenaci se dostavilo 10 klientů, kteří měli zájem zapojit se do projektu. Zbylých 5 obyvatel Domova se rozhodlo trávit čas jinak. Počet klientů se až do ukončení celého projektu nezměnil.

Zahájení patřilo jokerům, kteří seznámili publikum s plánovaným průběhem setkání. Prvním bodem bylo seznámení s herci – studenty za

pomoci warm up technik tzv. „rozehříváček“ v kruhu, které sloužily k uvolnění atmosféry a probuzení hravého ducha. Klienti si mohli vyzkoušet jaké to je stát v prostoru jeviště. Níže jsou uvedeny „rozehříváčky“, které byly i na dalších setkáních použity v různých variacích – autorky se inspirovaly technikami z knihy A. Boala *Games for actors and nonactors*.

Další setkání při realizaci DF s klienty probíhala přibližně po čtrnáctidenní pauze na stejném místě ve stejný čas se stejnou skupinou klientů. Průběh začátků DF byl stejný, proto se autorky zaměřují již na samotné dílny DF.

Warm up techniky:

- postupné představení se jménem s přidáním určitého typického pozdravu – gesta bez použití hlasu,
- „Já mám rád...“ - Každý řekne tuto formulku a to, co má rád, znázorní pouze gestem. Ostatní hádají, co to je.
- „Nemám rád...“ stejný postup jako u předešlé techniky,
- „Když se naštvu, dělám toto...“ – Opět každý v kruhu řekne tuto formulku a poté „zahraje“, ukáže ostatním, jak se chová, co dělá, když se rozzlobí.

Už v tuto chvíli projevovali diváci zájem a zvědavost. Jokeři přiblížili jednoduchým a stručným způsobem průběh dalších kroků. Seznámili přítomné s pravidly DF. Následovala praktická ukázka se zapojením diváků i ukázkou dílny. Dohodl se signál, kterým budou diváci moci zastavit děj – tlesknutí a vyslovení slova „STOP“. Jokeři divákům vše pro lepší představu názorně ukazovali. Byl zde i prostor na dotazy. Diváci se však většinou vyjádřili, že už chtějí vidět divadlo.

Následovalo samotné představení, v němž byl přehrán poprvé celý příběh. Diváci se s ním takto seznámili a měli možnost sledovat sporné řešení konfliktních situací, chybné jednání postav a nevhodné řešení celého příběhu.

Po ukončení prvního přehrání vstoupili na scénu dva jokeři. Představili divákům postavy příběhu. Dotazovali se diváků, o čem byl

příběh, zda se jim líbil. Zda jsou spokojeni s tím, jak příběh skončil a jestli by nezměnili chování některé postavy. Diváci se osmělili a začali se aktivně zapojovat a po druhém přehrání začali střídat herce a vstupovat do rolí. Každý vstup do role postavy byl ošetřen předáním zástupného předmětu hercem klientovi.

Následující text bude věnován jednotlivým inscenacím, průběhu dílen DF, zapojení diváků do DF, jejich vstupům a komentářům. Veškeré záznamy a popisy jsou výsledkem pozorování autorek během realizace nebo metodou ohniskových skupin s klienty, které probíhaly po všech čtyřech odehraných inscenacích DF v Domově.

7.3.2.1 Dílna DF „Kýbl“

Dílna hry Kýbl proběhla v odpoledních hodinách po návratu klientů na CHB Domov. Všichni se sešli ve společenské místnosti. Herci přehráli inscenaci. Po ukončení, kdy obě herečky zůstaly ve stronzu se diváci bujaře smáli. Konec jim připadal vtipný. Jokeři smích uklidnili a začali se dotazovat. První otázka zněla, co viděli, o čem příběh byl. Klienti reagovali velice konkrétně.

D.: „*Ona jí vzala kýbl!*“

A.: „*Jo, ona jí ho vzala!!*“

R.: „*Jo, a vylila vodu na zem, kdo to má vytírat?*“

Po otázkách jokerů. Zda se jim tato situace líbila, odpověděli, že ne. Jokeři dále klienty motivovali, zda je napadá, jak by se v této situaci zachovali oni sami. Strhla se hromadná diskuse, která se týkala jedné odpovědi a to: „*Ať mi ho vrátí!*“ Diváci bouřlivě opakovali věty podle tohoto příkladu. Neustále řešili, že by měla Romana Katce kýbl vrátit. Jokeři po domluvě s diváky vyzvali herce pro druhé přehrání příběhu. Připomněli opět pravidla a také dávali impuls, aby tedy někdo z diváků zkusil realizovat návrh a zkusil Katce říct, ať jí ho vrátí.

Diváci zkoušeli vstoupit do role Katky.

Někteří diváci situaci řešili pouze konkrétně touto větou: „...*vrať mi ho*“, která zazněla z úst jokerů. Vždy končili neúspěchem, protože Romana je přeargumentovala.

Někteří hledali pomoc v publiku, které se pouze neustále smálo. Bylo to dáno novou situací, kterou klienti zažívali poprvé. Nebyli zvyklí takto samostatně bez přípravy se projevit před ostatními. Smíchem odbourávali vážnost tématu, ve kterém se cítili nejistí.

Někteří diváci šli vyzkoušet řešení situace pouze z důvodu bytí středem pozornosti. Příběh pak hráli až groteskním způsobem, zesměšňovali situaci, sebe i ostatní diváky. Situaci samotnou však vůbec neřešili. Šlo jim pouze o kulturní zážitek.

Jokeři situaci uhlídali a znovu zopakovali divákům pravidla divadla fórum, o čem pojednává, jeho postupy.

Jedna divačka (nyní herečka v roli Katky) situaci řešila stejným typem agrese. Držela kýbl v ruce a přetahovala se o něj. Výsledkem mělo být, kdo kýbl fyzickou silou získá, toho bude. Romana s Katkou se pouze přetahovaly o kýbl a křičely na sebe.

Jokeři děj zastavili a dotazovali se, zda by toto řešení takto nechali, nebo by ho ještě nějak změnili. Všichni odpovídali, že ne a zvážněli. Jeden divák, který seděl celou dobu spíš v ústraní a nijak zvlášť se neprojevoval, se přihlásil: „*Můžu já?*“

Přišel za Romanou, beze slov ji chytil za ruku a položil ji na horní polici, na které původně měla utírat prach. Ukázal jí, že tam dosáhne i bez kýblu. Tímto překvapil herečku (která hrála Romanu) natolik, že neudržela roli a začala se smát. Nastala chvíle, kdy začali všichni diváci tleskat. Herec v roli Katky se uklonil a šel si sednout zpět na své místo. Jokeři vyvolali diskusi, zda jsou diváci s tímto řešením spokojeni. Skupina se shodla, že by příběh v tomto bodě ukončili.

Jokeři tedy dílnu ukončili a pobídli klienty, aby si usedli všichni společně na zem, na místo jeviště, do kruhu. Poté se uskutečnila technika ohniskových skupin, které se autorky věnují **Viz. kapitola 8.1.1.1** která následuje po všech dílnách DF.

7.3.2.2 Dílna DF „Ostrý nůž“

Klienti (diváci) se sešli opět ve stejný čas. Jokeři se před přehráním další inscenace zeptali diváků, zda si dokážou vybavit příběh, který se řešil minule. Diváci reagovali velice rychle. Téměř jednohlasně odpovídali, že tam byl kýbl, jedna divačka pojmenovala předešlý příběh, že to byla rvačka při úklidu. Diváci si také vzpomněli, jak byl příběh zakončen, a této vzpomínce se pousmáli.

Poté jokeři vyzvali herce k přehrání nové inscenace Ostrý nůž. Ihned po přehrání se jokeři ptali diváků, co viděli.

M.: „ *No ona se ukrojila nožem do prstu a ta druhá jí chtěla pomoci.* “

D.: „ *Jo.* “

Jokeři se ptali, zda byli spokojeni se způsobem, jak Klára Emě pomáhala. Klienti mlčeli. Zeptali se divačky J., která odpověděla: „ Já nevím, no. “

M.: „ *No asi to nebylo správně.* “

Nikdo z diváku nechtěl jít situaci řešit. Jokeři je tedy nenutili a nechali plynout diskusi nad správností řešení. Diváci navrhovali:

- Zavolat rychlou záchrannou službu

Jokeři hledali potvrzení mezi ostatními diváky, zda toto řešení není ukvapené. Ostatní diváci se shodli, že tento nápad je zbytečný, protože zranění nebylo tak závažné.

- Zavolat pomoc

Jeden z diváků schován v zadní řadě se do diskuse vůbec nezapojoval. Joker se ho zeptal, jak by řešil poranění on sám. Divák V. odpověděl: „ Zavolal bych pomoc. “ Joker ho vybídl, ať zkusí zavolat pomoc přímo v situaci. “ To V. odmítl. Jedná se o samotářského a velmi stydlivého klienta, pro kterého by bylo vystoupení na před ostatními nepříjemné a zbytečně stresující. Jiný divák se však nabídl, že by tento nápad zkusil zahrát místo V. Vstoupil do role poraněné Emy. Snažil se Kláru přesvědčit o zavolání pomoci – zavolat na mobilní telefon vychovateli a zeptat se co mají dělat. Klára ho však přeargumentovala.

- Zalepit prst náplastí

V tomto okamžiku zůstala dílna DF v podobě pouhé diskuse, protože se narazilo na problém, že klienti CHB Domov neví, kde mohou náplast hledat. Klienti na Domově nemají přístup k lékárnice, která je umístěna v místnosti pro vychovatele, kam klienti v době nepřítomnosti nesmí. Vzhledem k tomu, že klienti zatím bez dohledu vychovatele být na CHB Domov nemohou, není pro tuto skutečnost zatím dokončena metodika. Autorky a zaměstnanci se dohodli, že pro realizaci dílny DF budou mít klienti (diváci) dovoleno do jejich kanceláře do lékárnicky zajít. Jinak by se klienti od tohoto tématu neposunuli.

Po vyřešení tohoto technického problému jokeři nechali zahrát příběh znovu a 2 diváci se zapojili.

Jeden vyzkoušel do řešení situace zapojit i Mílu, kterou poprosil o přinesení náplastí.

Druhý divák se pokoušel prosadit desinfekci. Nakonec byl spokojen s opláchnutím prstu studenou vodou a obkladem na hlavu.

S tímto vyřešením situací byli diváci spokojeni a odměnili tak ostatní potleskem.

Poté se uskutečnily ohniskové rozhovory. **Viz. kapitola 8.1.1.2**

7.3.2.3 Dílna DF „Žárovka“

Dílka hry Žárovka opět probíhala v Domově jako ty předešlé. Klienti už čekali na realizační tým (herce a jokery) v jídelně, v prostoru pro diváky. Po příchodu herců reagovali nadšením a začali se vítat se všemi nově příchozími. Jokeři se pokusili zjistit od diváků, jak si pamatovali minulé představení. Diváci odpovídali opět příliš konkrétně. Znovu opakovali, jejich návrhy řešení, které jednotlivě zkoušeli zahrát. Na otázku jak by tedy měl být konflikt (podle minulého ukončení) vyřešen, odpověděl pouze jeden divák. Minulá představení si nepamatovali. Poté byla přehrána inscenace „Žárovka“.

Diváci opět na konci inscenace nadšeně tleskali. Na scéně se objevili jokeři se stejnými dotazy jako v minulé dílně s hrou Ostrý

nůž. Na dotaz, co se dělo v příběhu, ať popíše, co se stalo se začali překřikovat.

M.: „*Ondra omdlel, dostal pecku, dvěstědvacet!*“

L.: „Né, on to hraje.“ „Nebo ne?“

H.: „Potřebuje záchranku.“

R.: „On strkal šroubovák tam, kam neměl, měl vyšroubovat žárovku.“

Jokeři poděkovali za návrhy a zeptali se, zda by diváci v příběhu něco změnili. Přihlásil se D. a šel už rovnou na scénu, aniž by řekl, co chce změnit a jakým způsobem. Jokeři mu připomněli pravidla a dali signál hercům pro druhé přehrání příběhu a vysvětlili D. ať řekne STOP nebo tleskne, pokud v ději bude chtít udělat změnu.

D. stopl příběh hned ze začátku, kdy Saša ladí rádio. U této činnosti v roli Saši zůstával déle a pozoroval ostatní diváky, jestli se na něho dívají. Čím více se diváci smáli, tím více si hrál s rádiem (předvádění se, pobavení spolubydlících z Domova).

Jokeři mu připomněli, že vstoupil na scénu se záměrem něco změnit.

D. tedy začal křísit ležícího Ondru. Začal ho hrubě tahat za ruce. Jeho teatrální vystupování stále pokračovalo, proto ho jokeři vyzvali, aby vystoupil z role a dali prostor i dalším divákům, kteří se hlásili o slovo.

S.: „Měla by se zavolat záchránka!“ Jokeři začali motivovat spolu s diváky divačku S., aby si to zkusila v roli Saši. Znovu se jí připomnělo, jaké vlastnosti Saša má, aby jednala podle jejího charakteru. S. chtěla vstoupit do příběhu ve chvíli, kdy už ležel Ondra na zemi.

Na scéně byla S. nejistá, ale za chvíli si na prostor před diváky zvykla. Hrála jakože má v ruce telefon a chce vytočit číslo. V ten moment si ale uvědomila, že nezná telefonní číslo. Otočila se na publikum a diváci jí začali radit, jaké číslo má zavolat. Jokeři nezasahovali. Bylo zajímavé pozorovat, jak si S. poradí. Po zjištění čísla od diváků, zavolala na záchranku: „No dobrý večer, můžete přijet, on omdlel a nehýbe se, děkuji, nashledanou.“ S. se otočila na diváky a ti ji odměnili potleskem. S. si šla sednout zpět za diváky.

Jokeři se dotazovali diváků, zda mají pocit, že telefonát proběhl v pořádku. Diváci byli zabraní tak do sledování své kamarádky, že ani

nepostřehli, že se do telefonu nepředstavila, neřekla, kde bydlí a co se vlastně stalo. Diváci souhlasně řekli, že S. byla skvělá.

Jokeři postupně pomohli divákům zjistit, kde byla v telefonátu S. chyba. S. si to chtěla vyzkoušet ještě jednou. Na druhý pokus už podala v telefonu se záchrankou důležité informace (o jejichž důležitosti se pobavila i s diváky – nechala si poradit), které jsou při volání pomoci potřeba sdělit.

Rozpoutala se diskuze, zda by neměla Saša udělat umělé dýchání Ondrovi. Jokeři se snažili dotazy zjistit, zda si diváci uvědomují, co se Ondrovi stalo, a jaká se poskytuje první pomoc při takovém zranění. Diváci navrhovali převážně volání záchranky, další návrh byl dát mokrý hadr na hlavu anebo vyfackovat.

Jokeři komentovali, v jaké fázi příběh je po vstupu S. Diváci měli pocit, že je situace zdárně vyřešena a po příjezdu záchranné služby bude Ondra v pořádku.

Jokeři dali otázku divákům, zda by se úrazu od Ondry dalo předejít. A.: „*Zavolá vychovatele!*“ Joker připomene, že vychovatel není přítomen. Několik klientů začalo přes sebe volat své nápady.

V.: „*Nebude to opravovat?*“

R.: „*Vytáhne šňůru ze zásuvky! Jo, to by bylo nejlepší! Šroubovák nepotřebuje, ale žárovku jo.*“

H.: „*Žádný šroubovák! Zkusí pojistky.*“

L.: „*Koupit a vyměnit žárovku!*“ „*Musí ale vytáhnout šňůru.*“

Jokeři poděkovali za všechny návrhy, na každý zareagovali svým komentářem a vyzvali diváka R., který navrhl vytažení šňůry, aby si to vyzkoušel zahrát. R. vstoupil do role Ondry. Poté, co žárovka praskla, šel vytáhnout kabel lampy ze zásuvky, ostatní diváci v publiku souhlasně přikyvovali a potichu jednání R. komentovali. R. se pak vrátil ke stolu a žárovku vyšrouboval. Diváci jeho výstup zakončili potleskem.

Jokeři ještě minutu nechali v divácích doznít dojmy z celé dílny DF a poté je vyzvali, aby si sedli do kruhu. Jelikož už to byla třetí realizace DF, klienti už věděli, co se bude dít. Následovaly opět ohniskové rozhovory. **Viz. kapitola 8.1.1.3**

7.3.2.4 Dílna DF „Dealer“

Klienti CHB Domov se sešli opět ve stejný, předem stanovený čas. Jokeři je přivítali, položili jim otázku, jak se cítí. Po rozechřívacích hrách přehráli herci inscenaci. Po přehrání jokeři neopakovali pravidla, ale chtěli si ověřit, zda si je diváci už sami pamatují. Po otázce jokerů, jaká tedy pravidla v DF jsou, začali klienti vykřikovat. Pracovali skupinově, vzájemně se doplňovali, opravovali a názorně předváděli některá z nich (STOP, vstup do rolí, potlesk jako motivaci). Poté následovala diskuze, o čem hra byla, jaké postavy v ní vystupovali, jakou postavu si myslí, že nepůjde vyměnit, kdo je jim nejvíc a nejmíň sympatický a proč. Šlo vidět, že je to již čtvrtá realizace. Diváci byli aktivnější, sdílnější a klientky, které seděly při prvních dvou dílnách vzadu, se přemístily do první řady.

N.: *„Je to o nakupování a utrácení hodně peněz!“*

A.: *„Holky jsou ve městě.“*

L.: *„Jo a budou mít novou televizi, já chci taky.“*

J.: *„Byl tam chlap, cizí chlap, mluvil s nima, něco chtěl!“*

R.: *„Byl pěkně oblečenej a nabízel i DVD přehrávač.“*

W.: *„Oni ho neznaly! Byli ve městě!“*

V.: *„On, on něco chtěl.“*

E.: *„Moc mu to sluší.“*

Jokeři znovu zopakovali vstupy diváků a poté se zeptali, zda je něco potřeba v příběhu měnit. Divák R. vyslovil názor, že by se holky neměly s cizím mužem bavit a už vůbec nic podepisovat. Potleskem všech vstoupil R. do role Beaty v momentě setkání s Reném, ten byl tak přesvědčivý ve své roli, že i divák R. přes svůj předešlý názor se s ním bavil a nedokázal říct ne na smlouvu. Poté zkoušeli divačky vstupovat do rolí obou dívek, ale výsledek byl vždy stejný. V hledišti tvrdili všichni, že smlouvu nepodepíší, ale v rolích hlavních postav se nechali přemluvit k podepsání smlouvy a tvářili se vítězoslavně s růží v ruce. Po výstupu z rolí v hledišti posléze komentovali své jednání jako chybné. Následovala dlouhá diskuze, kdy jokeři zkoušeli

diváky, zda ví, komu mohou ukazovat svou občanku, svůj ZTP/P průkaz, zda mohou podepisovat něco, čemu nerozumí, co si ani nepřečtou, poskytovat kontaktní údaje komukoliv. Po dlouhém ujasňování se shodli diváci, že René je příliš přesvědčivý a že při setkání s podobným člověkem, by se snažili vyhnout rozhovoru. Herci poté přehráli naposled situaci. Vycházeli z podnětů z diskuze diváků a jokerů. Byla zahrána tak, jak by mohla ideálně vypadat, bez následných komplikací pro zúčastněné. Na divácích bylo zřejmé, že jsou rádi, že je situace uzavřená. Byli už unavení. Realizace DF se protáhla o půl hodiny následkem diskuze.

Protože to byla poslední dílna DF, jokeři poděkovali všem účastníkům za spolupráci a aktivní nasazení. S velkým potleskem a skandováním se všichni společně přemístili na zem do kruhu, do prostoru, kde bylo jeviště a byla zahájena poslední ohnisková skupina. **Viz. kapitola 8.1.1.4**

7.4 Výzkumná fáze

Tato část práce se věnuje výzkumu, jeho cílům, metodám sběru výzkumných dat. Součástí výzkumu jsou hypotetické výroky, které odpovídají na stanovené cíle výzkumu. Stručně jsou charakterizovány výzkumné vzorky. Jsou zde definovány vybrané metody kvalitativního a kvantitativního výzkumu, kterými se autorky rozhodly odpovědět na hypotetické výroky tohoto výzkumu. V závěru této fáze je diskuze, která se věnuje závěrečné interpretaci získaných dat.

7.4.1 Cíl výzkumné fáze

Tato fáze si dává za cíl zjistit, zda lze aplikovat techniky DF s klienty s LMR a STMR z CHBD. Data pro své zjištění čerpá z předešlých dvou fází projektu. DF již probíhá na základních školách, v dětských domovech a v romské komunitě. S lidmi s mentálním postižením však dosud DF uskutečněno.

Výzkumná fáze se bude zabývat otázkou, zda je tato cílová skupina schopna porozumět DF a jeho technikám a aktivně se zapojit. Další otázka řeší, zda může být DF podpůrným prostředkem při řešení problémových situací klientům s LMR a STMR. Cílem také bude prozkoumat, zda realizace DF dává prostor zaměstnancům, umožňuje jim bližší poznání cílové skupiny (nové poznatky, skutečnosti) a zda je DF prostorem pro vyjádření názorů a postojů klientů.

7.4.2 *Hypotetické výroky*

H1: Divadlo fórum je možné realizovat s klienty s lehkou až středně těžkou mentální retardací.

H2: Klienti s lehkou až středně těžkou mentální retardací jsou schopni se zapojit do procesu divadla fórum a pracovat těmito technikami.

H3: Divadlo fórum je možné využít při řešení konfliktních situací u klientů s lehkou a středně těžkou mentální retardací.

H4: Divadlo fórum je prostředkem bližšího poznání klientů zaměstnanci.

7.4.3 *Charakteristika výzkumného vzorku*

Výzkumný vzorek tvoří uživatelé sociálních služeb Klíče – CSS Olomouc. Tito klienti s LMR a STMR žijí na CHBD Olomouc. V celkovém počtu 11 ve věku 25 až 58 let. Z toho 7 žen a 4 muži. S klienty bylo realizováno DF a poté se uskutečnily ohniskové skupiny, které spolu se zúčastněným pozorováním autorek sloužili k ověření hypotetický výroků.

Dalším výzkumným vzorkem byla skupina studentů o počtu 7 a zaměstnanců v přímé péči v CHBD v celkovém počtu 4. Studenti a

zaměstnanci byly členové realizačního týmu, který se aktivně účastnil přípravné a realizační fáze projektu této práce. S tímto výzkumným vzorkem bylo provedeno dotazníkové šetření prostřednictvím dotazníku.

8 Kvalitativní výzkum

„V sociálních vědách pojem kvalitativní výzkum označuje výzkum, který se zaměřuje na to, jak jednotlivci a skupiny nahlíží, chápou a interpretují svět. Podle jiných kritérií může být jako kvalitativní výzkum označován takový výzkum, který neužívá statistických metod a technik. V tomto pojetí je v opozici k výzkumu kvantitativnímu, v praxi psychologického a sociologického výzkumu jsou oba přístupy nejčastěji doplňkem jeden druhého.“ (Dostupné na World Wide Web: http://cs.wikipedia.org/wiki/Kvalitativn%C3%AD_v%C3%BDzkum, cit. 10. 1. 2009)

8.1 Ohniskové skupiny

Ohniskové skupiny je taková technika výzkumu, jež shromažďuje údaje prostřednictvím skupinové interakce vzniklé v debatě a na téma určené moderátorem - badatelem. Zaměření (tzv.ohnisko) vznikne na základě moderátorova zájmu (odvíjí se od cíle výzkumu) tak, že badatel označí ohnisko a údaje se shromažďují prostřednictvím skupinové interakce. Ohniskové skupiny probíhají většinou mezi 3 – 10 diskutujícími s moderátorem, který diskuzi řídí a pracuje se skupinovou dynamikou. Kombinují se zde metody skupinového rozhovoru s prvky brainstormingu a pozorování. Výhodou této techniky je, že zde dochází k přesnější orientaci na ohnisko výzkumu, data jsou rychle a relativně snadno shromážděna. Nevýhodou může být vliv moderátora na tvoření témat a skupinová dynamika ovlivňující názory účastníků. Neutralita je zajištěna prostřednictvím moderátora. Bezprostřední kontakt všech ve skupině může domoci k odblokování strachu a mobilizaci potenciálu ve skupině. Civilní jazyk umožňuje snadnou artikulaci a upřesňování potřeb. Nebylo prokázáno, že by tato metoda byla horší než jiné výzkumné metody např. použití anonymních dotazníků. (Morgan, 1997)

Technika ohniskových skupin byla zvolena pro tento výzkum s ohledem na cílovou skupinu, se kterou se celá realizace DF

uskutečňovala. Polovina klientů má deficit v psaní i čtení, tudíž není možná metoda dotazníku. Autorky zvažovaly plusy a mínusy dalších výzkumných metod a jejich možné aplikace s klienty. Technika „Focus group“, jak se také ohniskové skupiny označují, vyšla jako nejlepší v získávání potřebných dat. Autorky si zvolily tuto techniku také proto, že s klienty už 6 let pracují a mohou tedy své vyhodnocování podložit dlouholetými zkušenostmi s cílovou skupinou.

Ohniskové skupiny se uskutečňovaly vždy po dílně divadla fórum (dále jen DF) ve stejném prostoru (společenská místnost v přízemí budovy Domova), vždy se stejnou skupinou jedenácti klientů, kteří byli přítomni při inscenacích a dílnách DF. Autorky si při vedení ohniskových skupin rozdělily úlohy. A to následovně. Jedna byla v roli moderátora a druhá byla zúčastněným pozorovatelem výzkumu a pomocí diktafonu zaznamenávala celý průběh sezení. Zároveň byla připravena kdykoliv vstoupit do role druhého moderátora a podpořit diskuzi.

„Ohnisko“ – záměr ve všech sezeních vycházelo z jednoho z cílů výzkumu této práce. A to z cíle, který se zabývá otázkou, zda je tato cílová skupina, klienti s lehkou a středně těžkou mentální retardací, schopna porozumět DF a jeho technikám a aktivně se zapojit. Vyhodnocení ohniskových skupin probíhalo popisem a subjektivní interpretací autorek čerpajících ze zúčastněného pozorování.

8.1.1 Průběh ohniskových skupin

Zde se již autorky zaměřují na průběh ohniskových skupin po jednotlivých dílnách DF (V dalších kapitolách označeny jako: Ohnisková skupina - název hry). Věnují se zde stanovení ohniska – záměru těchto sezení. Cílem této metody bylo zjistit, zda jsou respondenti – klienti s lehkou a středně těžkou mentální retardací schopni pochopit techniky a pravidla DF, orientují se v postavách příběhů a jejich rolích, dokážou označit agresora. Dále pak je zajímavé, zda je témata zaujala a chtějí s touto technikou dále pracovat.

Následují ohniskové skupiny z jednotlivých dílen DF. Autorky zde interpretují výsledky svého pozorování z uskutečněných dílen DF a rozhovorů ohniskových skupin a přikládají úryvek z diskuze. Ten je přepsán z audiozáznamu v hovorové řeči respondentů. Respondenti jsou v ukázkách rozhovorů označeni počátečními písmeny jejich jmen. Moderátorky mají označení písmenem „O“

8.1.1.1 Ohnisková skupina – KÝBL

Z rozhovorů skupiny vyplynulo, že se klienti v této hře neorientovali dostatečně v rolích. Dokázali převyprávět, co kdo dělal, co viděli a o čem příběh byl. Nerozeznali však ústřední postavu agresora, kterou byla Romana – klientka, která nevhodným chováním způsobila konflikt. Naopak s touto postavou sympatizovali a druhou protagonistku Katku vnímali negativně, jako někoho, kdo dělá problémy. Postava Katky zaujala klienty svým vzhledem, herečka měla dredy. Byla pro klienty zajímavá na pohled – působila na ně exoticky. Také její dominantní povaha klientům imponovala. Ale při interakci s ní v dílně DF byli průbojní klienti z nenadání nesmělí a zakřiknutí. Pochopení příběhu klienty bylo zkreslené. Záměr autorek byl vyzkoušení různých způsobů řešení jednoduchých konfliktů z běžného života klientů. Vzhledem k první zkušenosti klientů s DF a účasti pro ně nových osob, se klienti nesoustředili, byli roztržití a bylo potřeba jim pravidla opakovat.

Ukázka z rozhovorů z ohniskových skupin:

O.: *„Která z postav si myslíte, že v dnešním příběhu byla nejvíc konfliktní – ten agresor?“*

L.: *„Ta Katka.“* (řekla hned bez váhání)

O.: *„A proč zrovna ona?“*

L.: *„Ta nechtěla pučit ten kýbl.“*

L.: *„Ta Romana byla dobrá.“*

O.: *„V čem byla dobrá?“*

H.: *„Dělala si, co chce.“* (s širokým úsměvem na tváři)

R.: „*Jo a nebála se.*“
M.: „*Byla drsná holka.*“
A.: „*Jak černoška.*“
D.: „*Prej černoška! Ty jsi černoška!*“ (se smíchem a A. se uráží.)
O.: „*A jak působila na tebe V.?*“
V.(nejistě a potichu): „*Bál jsem se. Křičela*“
N.: „*To je jak L., taky furt řve.*“
L.: „*To není pravda!*“
O.: „*Co ty si o tom myslíš, J.?*“
J.: „*Mně je to jedno.*“ (unaveně krčí rameny)
M.: „*Mně se to líbilo.*“
K.: „*Mně taky.*“
O.: „*Přijdete příště zase na divadlo fórum?*“
Všichni řekli, že ano.

8.1.1.2 Ohnisková skupina – OSTRÝ NŮŽ

Během ohniskových rozhovorů autorky zjistily, že klienti se orientovali v postavách daného příběhu. Definovali okrajově charaktery postav popisem jejich vlastností. Určili agresora, protože nesouhlasili s jeho ošetřením a že si nenechal od nikoho poradit. V této dílně měli problémy se vstupováním do rolí. Bylo pro ně totiž obtížné pochopit rozdíl mezi realitou a hrou „jako“.

Ukázka z rozhovorů z ohniskových skupin:

O.: „*Co se stalo, že jste dnes téměř vůbec nehráli a spíš jste jen povídali?*“
M.: „*Nevěděl jsem jak.*“
A.: „*To bylo těžký.*“
L.: „*Tak když jsem nemohla zavolat tu záchranku.*“ (naštvaně) „*Už to hrát nebudu.*“
A.: „*Zase je uražená.*“

O.: „*Nikdo nikomu nezakázal zkusit zavolat záchranku. Ostatní se jen tak dohodli, že úraz nebyl tak moc vážný. Ty jsi ale mohla svůj nápad i přes to vyzkoušet.*“

L.: „*Aha, tak to jsem ale nevěděla.*“

D.: „*Jooo?*“

R.: „*Joo? Ikdyž to ostatní nechcou?*“

H.: „*No a já zkusil.*“

S.: „*A sem přijede záchranka?*“

O.: „*Sem žádná záchranka nepřijede. To byl jen nápad v tom divadle.*“

S.: „*Aha.*“

8.1.1.3 Ohnisková skupina – ŽÁROVKA

Při rozhovorech ohniskových skupin po dílně DF s tématem Žárovka byla znatelná lepší orientace klientů v příběhu DF a v jednotlivých fázích DF. Dokonce si vytvořili své vlastní pojmenování pro fáze v DF u nich V Domově. Inscenaci si pojmenovali jako „Přehlídku“ a dílnu si přejmenovali na „Vaření“. Pro moderátorky byly tyto rozhovory ohniskových skupin velice objevené. Měli možnost nahlédnout na DF očima klientů. Klienti se rozpovídali o postavách a přirovnávali je k lidem z jejich blízkého okolí. Při dotazu na charaktery postav právě použili tohoto srovnání a uchopili příběh přesně podle záměru autorek. Bylo zajímavé pozorovat jejich vnímání divadla fórum.

Ukázka z rozhovorů z ohniskových skupin:

O.: „*Co si myslíte o jednání postav v dnešním příběhu?*“

L.: „*Ten Ondra byl pořap.*“ (směje se nahlas)

O.: „*Proč byl pořap?*“

L.: „*Takový zmatený jak R.*“ (škodolibě se na R. podívá)

R.: „*No to určitě. Nee. D. je takový, na toho užije, strkat hřebíky do zásuvky!*“ (pokyvuje hlavou)

D.: „*Neeeeee!*“ (uráží se a otáčí se k ostatním bokem)

O.: „*Co si o těch postavách myslíš ty?*“

D.: (dlouho přemýšlí) „*Ten, ten kluk byl divnej, šroubovák na žárovku. Dostal šupu jak strejda.*“

O.: „*Co tím myslíš?*“

D.: „*Dělal s pojistkami.*“

R.: „*Co?*“ „*Nevyhodil pojistky?*“ „*To dělá tata taky, když něco opravuje.*“

J.: „*Ale, ale to se nesmí, to je nebezpečné, může umřít.*“

S.: „*Jak bylo to číslo na záchranku?*“ „*Co jim mám teda říct.*“

M.: „*Adresu a co se stalo, jsi jak ta holka. Jak se jmenovala? Jo, Saša.*“

K.: „*Ona byla hodná.*“

H.: „*Ale šnek, málem umřel ten kluk.*“

O.: „*Ale nakonec to zvládla, vy jste to zvládli spolu s ní. Pomohli jste jí to vyřešit.*“

Všichni souhlasně pokývují hlavou

8.1.1.4 Ohnisková skupina – DEALER

Při poslední ohniskové skupině moderátorky především zajímalo, zda se klienti zorientovali v pravidlech DF. Klienti mile překvapili. Dokonce mezi pravidlo zařadili i tleskání, které slouží jako motivace diváku pro vstupování do rolí. Moderátorky je již nemuseli tolik vybízet k odpovědím. Diskuze byla vyrovnaná. Klienti se doplňovali a rozhovory mezi nimi byli víc přátelské. Vyhnuli se již slovním posměškům a dokázali více ocenit druhé. Příběh s Dealerem se jim líbil. Popisovali svá osobní setkání s takovými lidmi a jejich názor na tyto lidi. Stejně jako při dílně DF tak i při této diskuzi měli mnoho nápadů, jak se vyhnout problémům, ale (překvapivě) s velkou sebekritikou přiznali, že se bojí, že se zase nechají nachytat.

Ukázka z rozhovorů z ohniskových skupin:

O.: „*Mělo naše divadlo fórum nějaké pravidla?*“

V.: „*Ano měla.*“

O.: „*To byla chytrá odpověď.*“ (s úsměvem)

V. (stydlivě): „*Stop tam bylo, pak se příběh zastavil a dělali jsme nový.*“ (malý nepatrný úsměv)

L.: „*Jsme si brali ty jejich věci, těch herců a jsme byli jako oni, jsme taky hráli.*“

R.: „*A pak jsme zas byli my.*“

S.: „*Já jsem podepsala smlouvu, ale neměla jsem, nevadí, příště to bude dobrý.*“

H.: „*Hrála jsi to dobře, hotová hěrečka.*“ (smích všech)

L.: „*Mě se líbilo pravidlo tleskání.*“ (tleská)

O.: „*Jak to myslíš.*“

L.: „*To bylo pro diváky, aby se nebáli.*“ (říká vážně)

O. a O.: „*Děkujeme vám za vaše názory a možnost spolupráce. Budete chtít v budoucnu ještě někdy něco podobného s námi podniknout?*“

Většina s úsměvem sdělují, že ano.

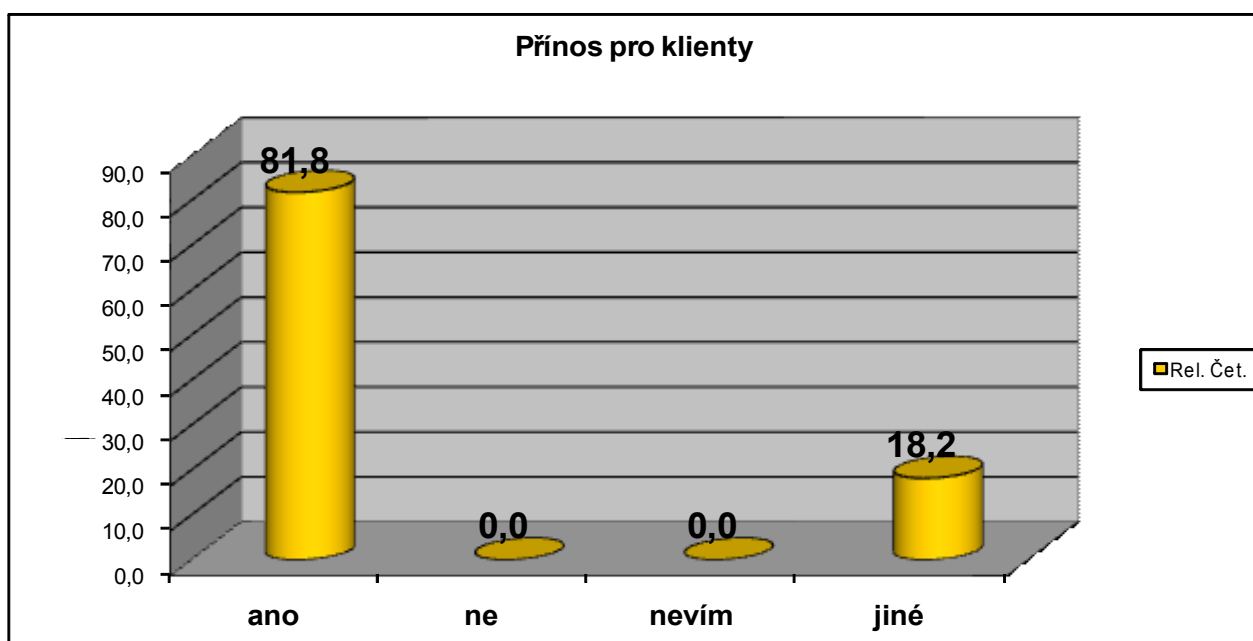
9 Kvantitativní výzkum

„Kvantitativní výzkum je metoda standardizovaného vědeckého výzkumu, který popisuje jevy pomocí proměnných (znaků), které jsou sestrojeny tak, aby měřily určité vlastnosti. Výsledky takových měření jsou pak zpracovány a interpretovány, například s využitím statistiky. Kvantitativní výzkum se oproti kvalitativnímu výzkumu zaměřuje na rozsáhlejší společenské otázky a zkoumá tedy větší okruh informací.“
(Dostupné na World Wide Web: http://cs.wikipedia.org/wiki/Kvantitativn%C3%AD_v%C3%BDzkum cit. 14.9. 2007)

Autorky zvolily pro kvantitativní výzkum dotazníkovou formu. Dotazník se skládal z osmi otázek, kterými si chtěly potvrdit či vyvrátit předem stanovené hypotetické výroky. Dotazník obsahoval uzavřené otázky. U všech otázek měli respondenti možnost doplnění jiného názoru.

Respondenty byli zaměstnanci, kteří pracují na chráněném bydlení Domov s cílovou skupinou, a studenti, kteří se podíleli na realizaci DF. Vzhledem k počtu zaměstnanců, rozeslaly autorky pouze 11 dotazníků. Návratnost byla stoprocentní.

1. Domníváte se, že bylo divadlo fórum přínosné pro klienty s lehkou mentální (dále jen LMR) retardací a se středně těžkou mentální retardací (dále jen STMR)?

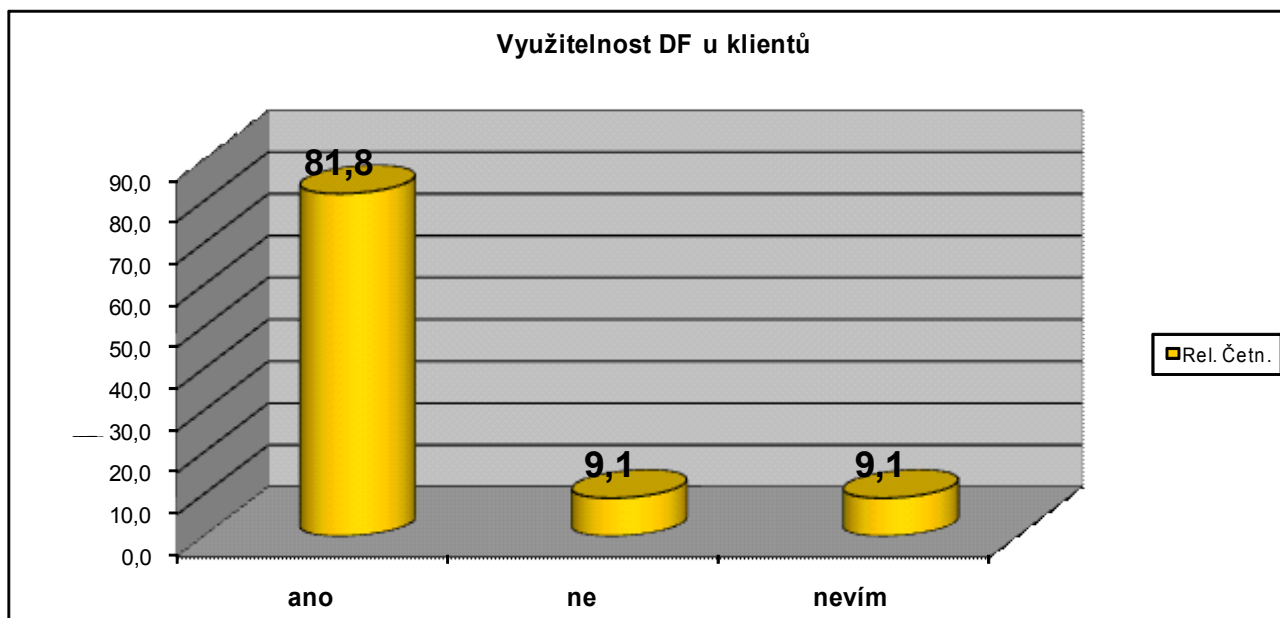
Divadlo fórum bylo pro klienty přínosné podle 9 z 11 dotazovaných respondentů (81, 2 %). 2 respondenti měli jiný názor (18,2%).

První respondent uvedl jiný názor: Divadlo fórum bylo přínosně, tím, že se klienti blíže seznámili s jinou technikou divadla. Nicméně přínos informací bych viděl jako diskutabilní.

Druhý respondent uvedl jiný názor: Pro klienty s lehkou mentální retardací ano, ale je potřeba situace upevňovat a stále přehrávat.

Touto otázkou byl potvrzen hypotetický výrok H3.

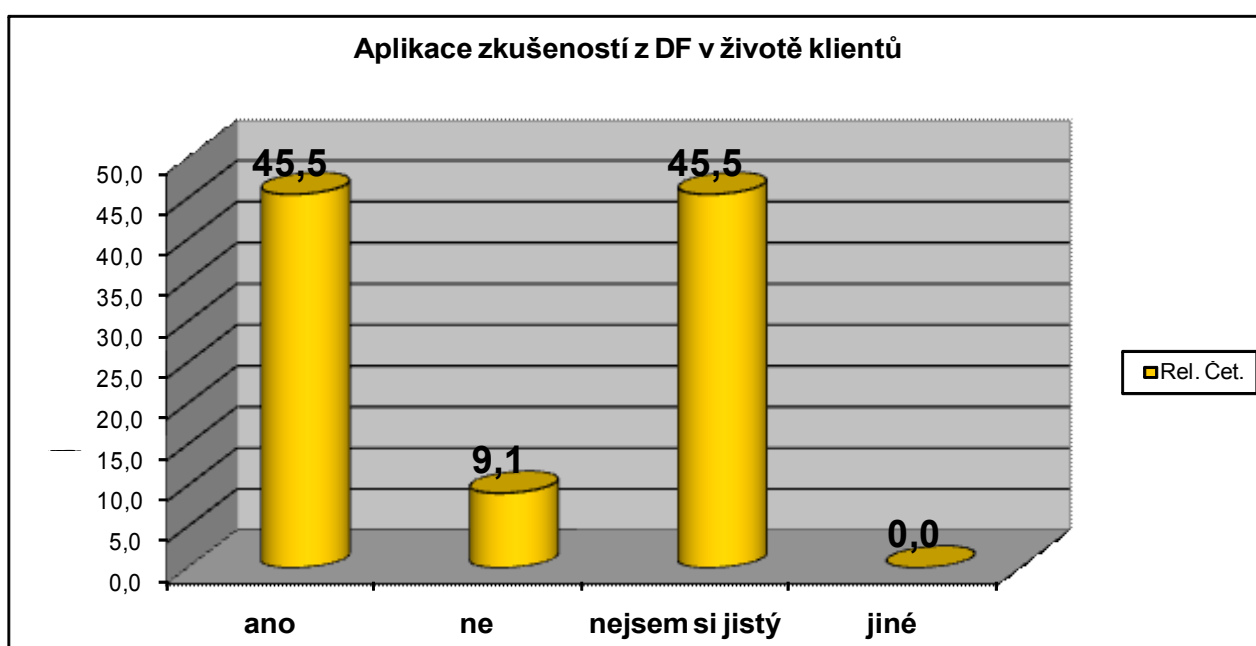
2. Připadá vám metoda DF využitelná při sociálním učení klientů s LMR a STMR?

Z grafu vyplývá, že 8 z 11 dotazovaných respondentů (81, 8%) si myslí, že metoda DF je využitelná u klientů. Jeden respondent (9,1 %) nesouhlasí a jeden má nevyhraněný názor (9,1 %).

Touto otázkou byl hypotetický výrok H1 potvrzen.

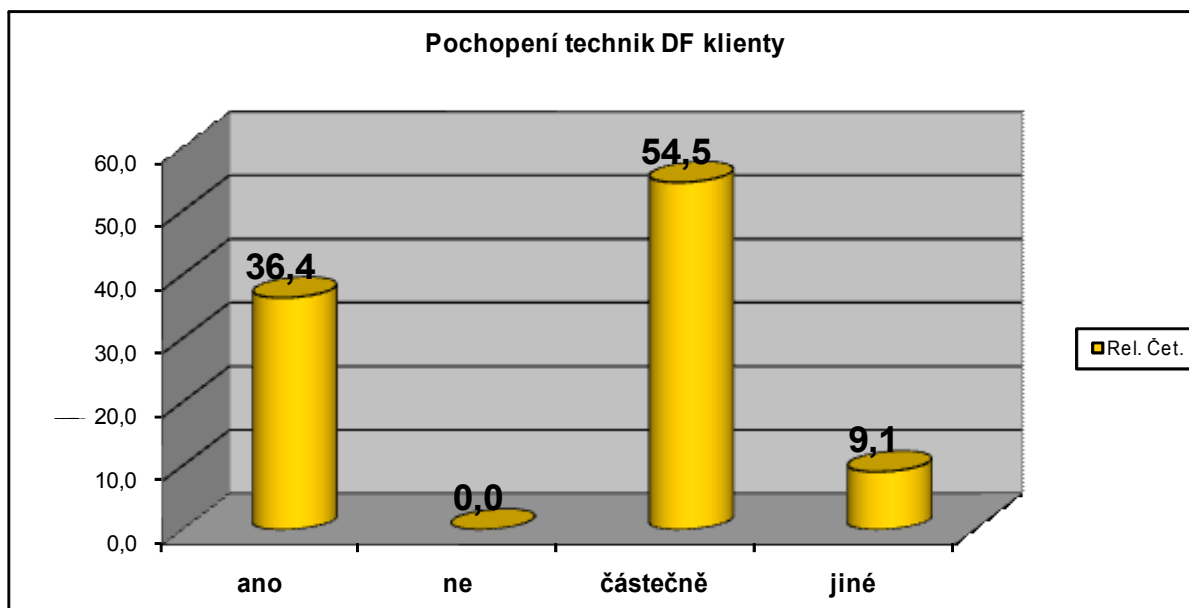
3. Předpokládáte, že klienti budou schopni aplikovat své zkušenosti z DF v reálném životě?

U této otázky 5 z 11 dotazovaných respondentů (45, 5 %) předpokládá, že klienti budou schopni aplikovat zkušenosti z DF v reálném životě. Stejně množství respondentů zároveň předpokládá, že klienti nebudou schopni aplikovat zkušenosti z dílny. Závěr je tudíž

Touto otázkou nebyl hypotetický výrok H1 potvrzen ani vyvrácen.

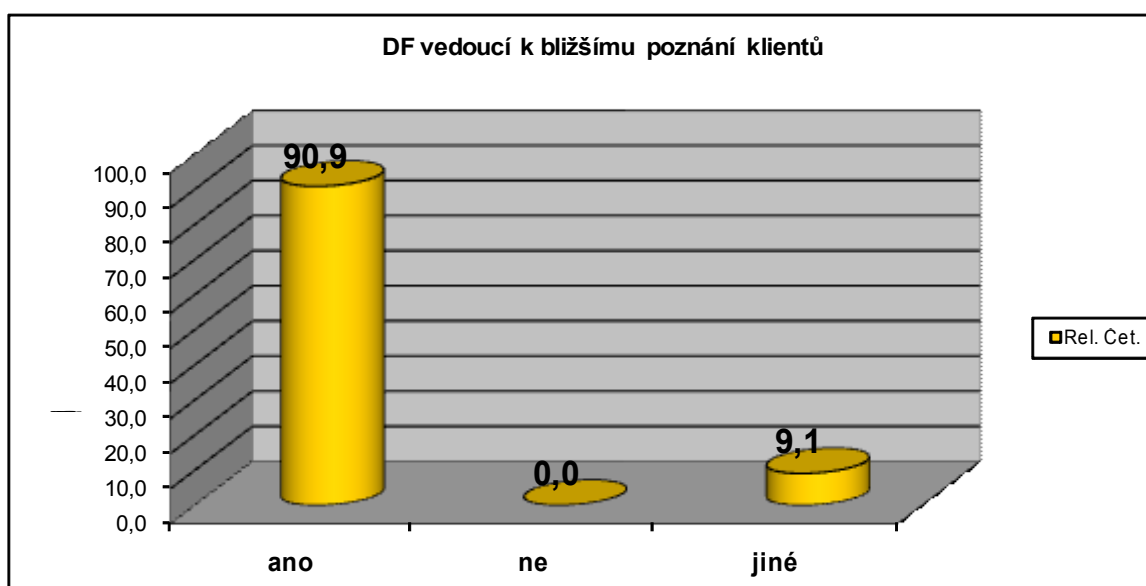
4. Myslíte si, že klienti rozuměli technikám DF?

Na tuto otázku odpověděli 4 z 11 dotazovaných respondentů (36,4%), že klienti technikám rozuměli. 6 respondentů (54,5 %) se shodlo na tom, že klienti rozuměli technikám pouze částečně. Jeden respondent zvolil odpověď jinou: nerozuměli důvodu a důsledkům, chápali to jako určitou formu hry.

Touto otázkou nebyl hypotetický výrok H2 potvrzen.

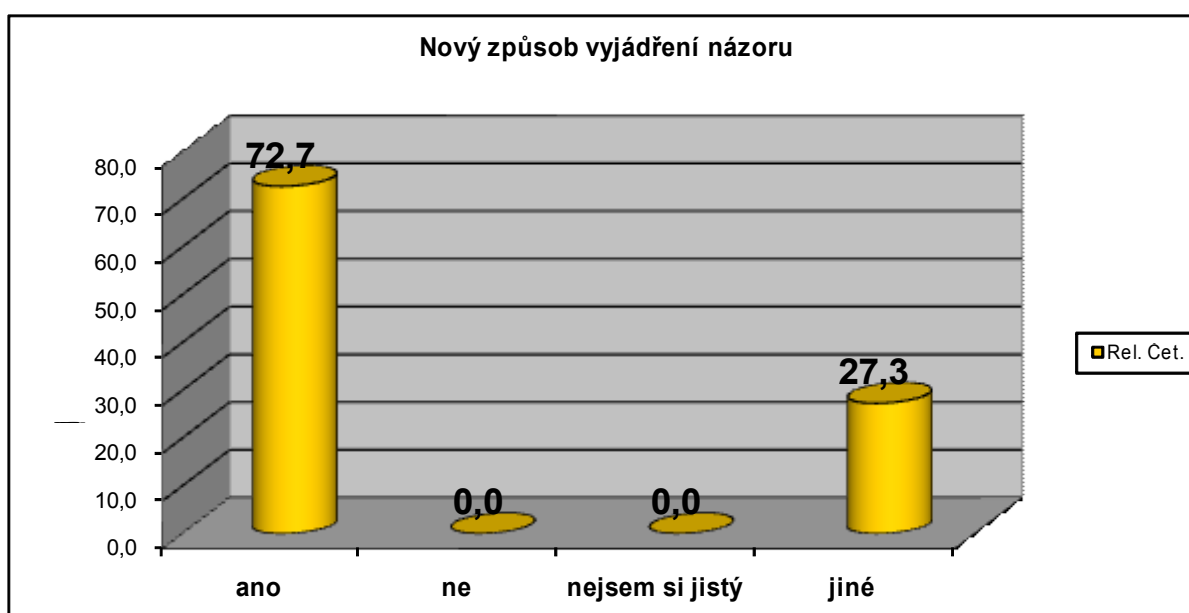
5. Souhlasíte s tvrzením, že DF dává prostor zaměstnancům, umožňuje jim bližší poznání (nové poznatky, informace, skutečnosti) klientů?

U této otázky se vyjádřili téměř všichni respondenti téměř jednoznačně, 10 z 11 respondentů (90,9%) se shodlo, že díky DF mohou zaměstnanci blíže poznat klienty. Jeden respondent (9,1%) měl jiný názor: „ Nevím, jestli se otázkou myslí poznání klientů navzájem - to ne. Jestli se otázkou myslí, že se klienti dozví něco nového – ano .“

Touto otázkou byl potvrzen hypotetický výrok H4.

6. Souhlasíte s tvrzením, že DF je nový způsob jak mohou klienti vyjádřit svůj názor a dále s ním pracovat?

S tímto tvrzením souhlasí 8 z 11 respondentů (72,7%). Zbylí 3 respondenti (27, 3 %) projevili jiné názory:

„Klienti své názory zrovna v DF tolik nevyjadřují. Asi jen pokud se jich dané téma bezprostředně dotýká a mají s takovou situací např. vlastní zkušenost.“

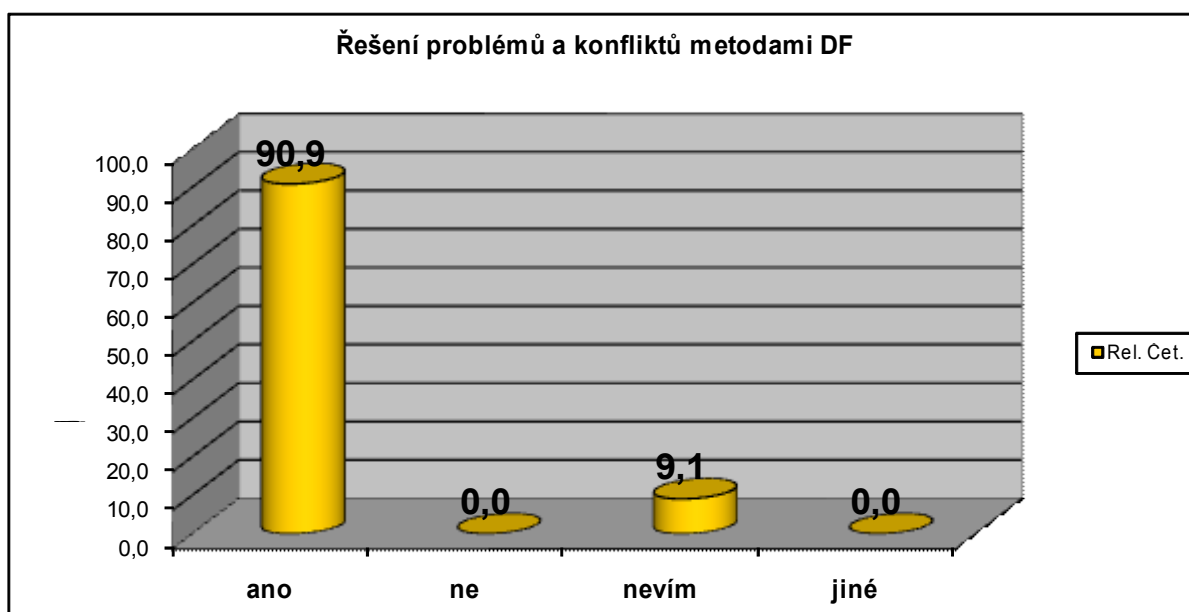
„Jsou schopni díky této technice vyjádřit svůj názor, nejsem si však jistá návaznosti na reálný život a další práci s tímto tématem“

„Nový způsob je to jen z části. Přehrávání modelových situací, kdy dojde např. ke konfliktu a následně ukázce, jak je možné jej řešit již u klientů Domova fungovalo.“

Poslední respondent pravděpodobně neporozuměl rozdílu mezi DF a modelovými situacemi, kde se klienti aktivně do situace nezapojují a pouze je jim přehráno požadované chování.

Touto otázkou byl potvrzen hypotetický výrok H4.

7. Myslíte si, že je možné metodami DF řešit aktuální problémy a konflikty klientů Domova?

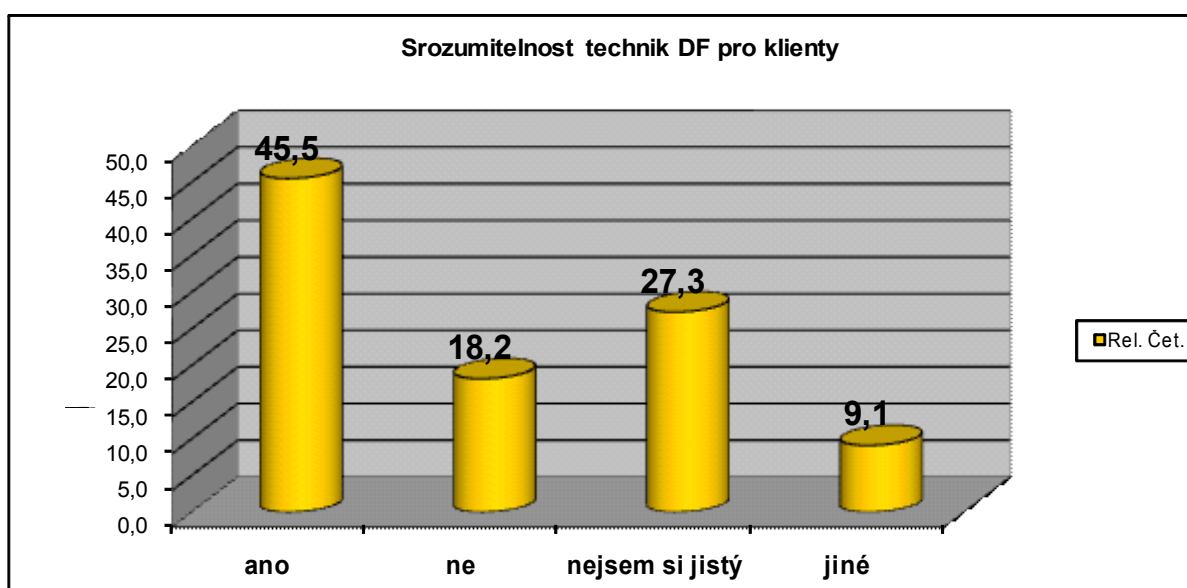

Téměř většina respondentů, 10 z 11 dotazovaných respondentů (90,9%) si myslí, že metodami DF je možné řešit aktuální problémy a konflikty klientů z Domova.

Pouze 1 respondent (9,1%) si není svou odpovědí jistý.

Touto otázkou byl potvrzen hypotetický výrok H3.

8. Domníváte se, že techniky DF „vstupování do rolí“ a „řešení konfliktních situací v příběhu“ jsou srozumitelné (uchopitelné) pro klienty?

U této otázky byly odpovědi respondentů nejvíce různorodé. 5 respondentů (45, 5%) si myslí, že techniky „vstupování do rolí“ a

79

„řešení konfliktu v příběhu“ jsou pro klienty srozumitelné. Dva respondenti (18,2%) s tímto tvrzením nesouhlasí a jeden respondent (9,1%) uvedl jiný názor:

„Především pro klienty, kteří jsou na divadelní, dramatickou práci zvyklí.“

Uvedená respondentka se svou odpovědí přiklání spíše k souhlasnému názoru.

Touto otázkou byl potvrzen hypotetický výrok H2.

10 Diskuze

V této kapitole autorky shrnují získané poznatky z kvalitativního výzkumu pomocí metod ohniskových skupin a zúčastněného pozorování, které probíhalo v průběhu DF na CHBD a z kvantitativního výzkumu prostřednictvím dotazníkového šetření s členy realizačního týmu DF (zaměstnanci CHBD a studenti – herci DF). Dále se ve svém shrnutí opírají o praktické a teoretické poznatky získané dlouholetou prací s cílovou skupinou projektu DF, s klienty s LMR a STMR z CHBD.

Při svém pozorování sledovaly, **zda jsou klienti s LMR a STMR schopni pochopit techniky a pravidla DF**. Během pozorování přišly na tyto skutečnosti.

- Klientům bylo zapotřebí vzhledem k jejich postižení pokaždé před každou realizací DF na CHBD zopakovat pravidla DF.
- Autorky vyzkoušeli klienty před realizací jedné dílny – zda si pamatují pravidla a co bude následovat – klienti v rámci skupinové spolupráce zvládli pravidla formulovat a názorně ukázat a dokázali popsat, co bude následovat.
- Při další realizaci DF, která se konala za 2 týdny, bylo opět nutné pro orientaci klientů pravidla zopakovat.
- V případě vstupování do rolí a samostatného rozhodování o osudu postavy, byli klienti nejistí ve svém jednání. Stud, stres a nejistotu skrývali za komické řešení situace, které nevedlo k efektivnímu vyřešení situace. Zde se osvědčila postava jokeru, kteří v takových chvílích nekritickým způsobem usměrňovali průběh dílen DF a dávali podporu klientům – divákům, kteří pozitivně reagovali na tuto pomoc. Osvědčila se volba dvou jokerů, kterými byly samotné autorky této práce. Znalost klientů a jejich reakcí pomohla odhalit teatrální vystupování klientů v roli, kteří spíše hráli pro publikum a samotné změny v ději nezachytili z důvodu přehrávání své postavy.

Dále autorky zjišťovaly, **zda se klienti orientují v postavách-protagonistech příběhu a rozumí jejich rolím, zda dokážou označit agresora.**

- Z ohniskových skupin a také z pozorování vyplynulo, že si klienti z inscenovaných příběhů často oblíbili postavy dominantní a temperamentní, v chování výrazné, které však v ději zastupovali „agresora“ nebo osobu, která je iniciátorem konfliktní problémové situace.
- V průběhu jedné z dílen DF, kdy se diváci v publiku přikláněli vždy na stranu agresora, zastávali se v diskuzi jeho počínání, ale po vstupu do role zaujali zcela opačný postoj a dostali se tak do opozice proti postavě agresora.
- Agresor v tomto případě zrcadlil vzorec chování, který klienti v každodenním životě používají – díky DF měli možnost nadhledu.

Další skutečnost, na kterou se během pozorování autorky zaměřili, bylo, **zda rozumí klienti zápletku, dramatické situaci v příběhu (pochopení záměru DF).**

- Z diskuzí po prvním přehrání příběhu se dá usuzovat, že klienti se částečně orientovali. Vzhledem k jejich omezené slovní zásobě bylo hodnocení strohé, stručné, tj. jednoslovné výkřiky, na které reagovali jokeři a snažili se zjistit více.
- V inscenaci „Kýbl“ řešili klienti útlak agresora, kterého vnímali jako člověka, který je v právu. Záměr autorek byl v diskuzi a poté i ve fóru zkusit s klienty i jiné možnosti řešení konfliktních situací. Klienti se v prvním vstupu rozhodli vyřešit situaci se stejným agresivním nábojem jako „agresor“ v příběhu. Na závěr, ale paradoxně vstoupil do role „utlačovaného“ klient (často vyvolávající konflikty se sklony k agresivnímu chování vůči ostatním), který svým mírným, jednoduchým, nekonfliktním a vtipným řešením beze slov překvapil herečku v roli agresora. Neudržela si roli a rozesmála se. Byla to první realizace DF na CHBD, proto nelze vyvozovat závěry.

- Pozitivem bylo, že si klienti mohli vyzkoušet jaké je být v roli „utlačovaného“. V dalších hrách se již orientovali lépe, problém však nastal ve chvíli, kdy klienti měli řešit situaci v Domově bez podpory vychovatele – inscenace „Ostrý nůž“. Vzhledem k tomu, že klienti zatím bez dohledu vychovatele být v CHB Domov nemohou, není pro tuto skutečnost zatím dokončena metodika. Klienti nevěděli, jak se zachovat při vstupu do rolí. Stále řešili, že reálně nemají přístup k lékárnice a tudíž ani ve hře to nelze. Klienti jsou natolik zvyklí na podporu personálu, že i při řešení banálních záležitostí, např. volba oblečení, co si dát k pití – ovocný nebo černý čaj, se dotazují vychovatele či jiného pracovníka v přímé péči, i když jsou schopni ji zvládnout sami.
- Příčinou sympatizování klientů s konfliktní postavou příběhu – s „agresorem“ si vysvětlují autorky tak, že právě osoby s temperamentem a dominancí v chování jsou i v jejich běžném životě jejich vzory. Mnoho klientů je submisivních a toto chování u druhých jim imponuje. Jsou jejich hrdiny.
- Také se objevili vlivy skupinové dynamiky, kdy se diváci nechali ve svých názorech vždy silně ovlivnit názorem skupiny. Teatrálnímu až grotesknímu vystupování klientů při dílnách DF, by se dalo předejít častou a pravidelnou realizací DF na CHBD.
- Autorky se domnívají, že příčinou přehnaného předvádění diváků před publikem a následkem toho i neuchopení rolí mohlo být to, že se s tímto alternativním přístupem, který má za cíl rozvíjet jejich sociálních dovedností, ještě nesetkali. DF si nese v tomto případě „punc novosti“, který taktéž mohl způsobit groteskní vstupy diváků.

ZÁVĚR

Jako cíl diplomové práce si autorky zadaly zjistit, zda je možná realizace divadla fórum u klientů chráněného bydlení Domov Klíč – CSS Olomouc.

Ve své praktické části ve výzkumné fázi si stanovily 4 hypotetické výroky, které se poté snažily potvrdit nebo vyvrátit. Projekt DF s touto cílovou skupinou byl velice náročný. Uskutečnění záměru této práce trval rok. V tomto časovém období byl projekt rozdělen do těchto fází. Přípravná fáze, která zahrnovala zasvěcení zaměstnanců do DF a hledání herců. Autorky se setkávali s návrhy z řad zaměstnanců, aby výsledkem projektu bylo nalezení vždy jednoho konkrétního správného řešení rizikové situace. Toto řešení by se pak mělo dát do metodik zařízení – do analýz rizikových situací a zasvětit poté klienty do těchto postupů řešení. Autorky zastávají názor, který vyplývá z filozofie DF, že neexistuje jedno správné řešení. Cíl realizace DF v Domově vnímají autorky především v diskuzi a hledání nových cest jak mohou zvládat zátěžové situace lidí s LMR a STMR.

Při práci se studenty – herci, autorky zjistili, že je potřeba, aby herci, kteří jsou zapojení do projektu DF s touto cílovou skupinou, tuto klientelu a jejich specifika znali. Další fází práce byla realizační část, která již zahrnovala samotné zkoušení DF s cílovou skupinou. Tato fáze byla nejnáslednější pro získání dat. Ve výzkumné fázi autorky dovršily svůj projekt DF při ohniskových skupinách s klienty, kde získali řadu důležitých podnětů, které jsou zpracovány v Diskuzi této práce.

Autorky si dovoluují tvrdit, že lze realizovat DF s klienty s LMR a STMR, ale vzhledem k diagnóze cílové skupiny bude v budoucnu nutné pro další realizaci DF uzpůsobit konání v menších časových prodlevách a pro větší efektivitu DF u této cílové skupiny bude potřeba dlouhodobějšího projektu se zapojením všech pracovníků v přímé péči i na dalších odděleních popřípadě v rámci jiných

oddělení nebo v dalších institucích poskytujících této cílové skupině sociální služby.

Klienti teoreticky ví o tom, kde postupují v řešení krizových situací chybně, ale nejsou schopni tyto znalosti aplikovat v praxi. Právě tady může být DF přínosné. Z realizace byla patrná potřeba klientů diskutovat o problémech a zkoušet si je ve skupině řešit. Skupina má zde velký význam ve sdílení a vzájemné pomoci a učení se bezkonfliktní interakci s druhými.

Autorky mají zájem pokračovat v praktikování DF s touto klientelou. Práce jim dala možnost klienty více poznat a inspirovala je do budoucna v jejich dalším profesním životě.

Použitá literatura

- **BOAL, A.** *Legislative theatre*. 1.vyd. New York: Routledge, 1998. 272 s. ISBN 0-415-18241-7
- **ČERMÁKOVÁ, I.** Augusto Boal a dramatická výchova. In: *Tvořivá dramatika*. Praha: Artama, 1999. č. 1, s. I. ISSN 1211-8001.
- **JESENSKÝ, J.** *Andragogika a gerontagogika handicapovaných*. Praha: Karolinum, 2000. ISBN 80-7184-823-9.
- **KOZÁKOVÁ, Z.** *Psychopedie*. Olomouc: UP Olomouc, 2005. ISBN 80-244-0991-7.
- **MACKOVÁ, R.** *Divadlo Fórum v našich podmínkách*. In: *Gymnasion*. Praha: PŠL, 2004, č.1, s. 35-38. ISSN 124-603.
- **MORGAN, D. L.** *Ohniskové skupiny jako metoda kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Nakladatelství Albert, 2001.
- **MÜLLER, O.** *Lehká mentální retardace v pedagogicko-psychologickém kontextu*. Olomouc: UP Olomouc, 2001. ISBN 80-244-0207-6.
- **NĚMEC, J., KUSÝ, M.** *Aktivní sociální učení v podmínkách ústavní a ochranné výchovy*. Praha, 1998.
- **PAULÍK, K.** (ed.) *Uplatnění věd o člověku v sociální práci*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2005. ISBN 80-7042-690-X.
- **PIPEKOVÁ, J.** (ed.) *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. Brno: Paido, 2006. ISBN 80-7315-120-0.
- **PIPEKOVÁ, J.** *Osoby s mentálním postižením ve světle současných edukativních trendů*. Brno: MSD, spol. s r. o., 2006. ISBN 80-86633-40-3.
- **ŘEZÁČ, J.** *Sociální psychologie*. Brno: Paido, 1998. ISBN 80-85931-48-6.
- **ŘÍČAN, P., KREJČÍŘOVÁ, D.** *Dětská klinická psychologie*. Praha: Grada, 1997. ISBN 80-7169-512-2.
- **ŠVARCOVÁ, I.** *Mentální retardace*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-506-7.

- **UCHYTILOVÁ, B.** Divadlo forum Augusta Boala. In: *Tvořivá dramatika*. Praha: Artama, 2003. č. 2, s. I. ISSN 1211-8001.
- **VÁGNEROVÁ, M.** *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál 2004. ISBN 80-7178-802-3
- **VÍTKOVÁ, M.** *Integrativní speciální pedagogika*. Brno: Paido, 2004. ISBN 80-7315-071-9.

Internetové a jiné zdroje

Wikipedie - otevřená encyklopedie. *Augusto Boal*, 2009:
(online) (cit2009- 10- 01) Dostupný z WWW:
<http://cs.wikipedia.org/wiki/>

Festival divadla fórum – terminologie (online) (cit2010- 03- 23)
Dostupný z WWW: [<http://fedifo.jamu.cz/terminologie.htm>](http://fedifo.jamu.cz/terminologie.htm)

Klíč –centrum sociálních služeb (online) (cit2009 – 10 – 01)
Dostupný z WWW: [<http://www.klic-css.cz/domov/>](http://www.klic-css.cz/domov/)

Wikipedie - otevřená encyklopedie. *Kvalitativní výzkum*, 2009:
(online) (cit2009- 10- 01) Dostupný z WWW:
[<http://cs.wikipedia.org/wiki/>](http://cs.wikipedia.org/wiki/)

Wikipedie - otevřená encyklopedie. *Kvantitativní výzkum*, 2007:
(online) (cit2007- 09- 14) Dostupný z WWW:
[<http://cs.wikipedia.org/wiki/>](http://cs.wikipedia.org/wiki/)

Seznam příloh

Příloha č. 1	Informační leták o DF pro zaměstnance Klíče a herce DF
Příloha č. 2	Scénář ke hře: Kýbl
Příloha č. 3	Scénář ke hře: Ostrý nůž
Příloha č. 4	Scénář ke hře: Žárovka
Příloha č. 5	Scénář ke hře: Dealer
Příloha č. 6	Smlouva agentury Důvěra
Příloha č. 7	Dotazník
Příloha č. 8	Seznam zkratk